चांदोबा

फेब्रुवारी १९७४

अमरवाणी

गुणाः खलु गुणा एव
न गुणा भूति हेतवः,
धनसंचय कर्तृणि
भाग्यानि पृथगेव हि । ॥ १ ॥

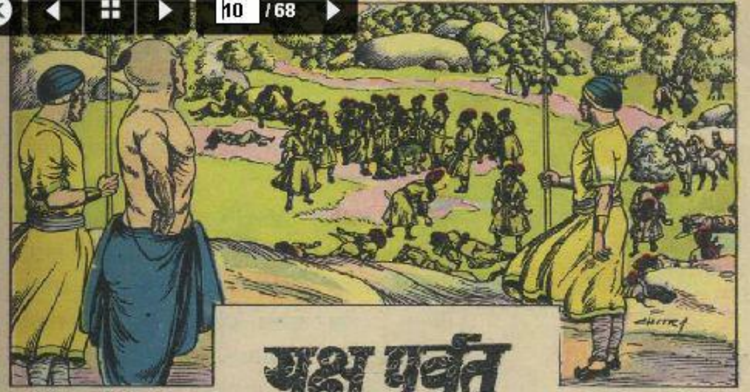
[सद्गुण हे सद्गुणच असतात. त्यांपासून ऐश्वर्यलाभ होत नसतो. धनवैभव प्राप्ती ज्याने होते ते प्रारब्ध निराळेच असते.]

आत्मायत्ते गुणग्रामे,
नैर्गुण्यम् वचनीयता,
दैवायत्तेषु वित्तेषु
पुंसां का नाम वाच्यता ॥ २ ॥

[सद्गुणाची प्राप्ती स्वतःच्या शक्तीनेच होते. ते नसणे वाईट. भाग्याने मिळणारे धन नसले तरी त्यात काही बिघडत नाही.]

यस्यास्ति वित्त स नरः कुलीन ,
स पंडित, स्स श्रुतवान् , गुणज्ञ (विदिज्ञः),
स एव वक्ता, स च दर्शनीय.,
सर्वे गुणाः कांचन माश्रयन्ति । ॥ ३ ॥

[ज्याच्या जवळ पैसा असतो तोच कुलीन, तोच पंडित, तोच शास्त्रज्ञ, तोच गुणवान (तोच कर्तव्याकर्तव्य समजणारा) तोच वक्तृत्वसंपन्न, तोच सुंदर. (एकूण) सर्व गुण पैशावर अवलंबून असतात.]

यक्ष पर्वत

[१९]

[वीरपूरच्या राजाच्या आज्ञेप्रमाणे सेनापती घोडदळ आणि पायदळ सैन्याच्या तुकड्या घेऊन समरबाहूच्या किल्ल्यापर्यंत येऊन पोचला आणि स्वर्णाचारीला शरण यायला धमकावून सांगितले. समरबाहूच्या अनुयायांनी फेकलेल्या भाल्यापैकी एक वीरपूरच्या सेनापतीच्या खांद्याला लागला. पुढे–]

समरबाहूच्या अनुयायांनी फेकलेला एक भाला वीरपूरच्या सेनापतीला लागला आणि तो मोठ्याने किंकाळी फोडून घोड्यावरून खाली पडला. तेव्हां त्याच्या खांद्यात शिरलेला भाला सरकून बाजूला जाऊन पडला. सैनिकांनी आपल्या सेनापती-च्या जखमांना मलम लावून पट्टी बांधली.

स्वर्णाचारी समरबाहूच्या अनुयायांना सावध करीत म्हणाला–"आपण पहिल्याच हल्ल्यात शत्रूला घाबरवून सोडले आहे. आपण फक्त सव्वीस जणच आहो, परंतु त्याला आपले सैन्य फार मोठे असेलसे वाटत असेल नाही? तसं झालं तर तो वर चढून यायचे साहस करणार नाहीं."

ते ऐकून समरबाहूचा एक अनुयायी म्हणाला–"आचार्य मंत्री! समजा, शत्रूने साहस करून पर्वत चढून यायचा प्रयत्न केलाच तर आपण नेमलेले रानटी जातीचे

लोक त्यांच्यावर सिंहावाघांना सोडतील आणि त्यांना 'नको जीव' करून सोडतील."

स्वर्णाचारीने डोंगराच्यां पायथ्याजवळच्या वीरपूरच्या सैन्याकडे पाहिले व म्हणाला–"त्यांच्यापैकी फक्त थोडे घोडेस्वार घोड्यावर बसून तयार झाले आहेत. बाकीचे लोक सेनापतीच्या सेवाशुश्रूषेबरोबर डोंगरी किल्ल्यावर कशी स्वारी करायची, याचा विचार करीत असल्यासारखे दिसत आहेत. म्हणूनच ते व सेनापती मधूनमधून किल्ल्याकडे पहात आहेत."

समरबाहूच्या अनुयायांपैकी दोघे साहसी वीर स्वर्णाचारीजवळ येऊन म्हणाले–"आचार्य महामंत्री! शत्रूवर हल्ला करायला आत्तांच उत्तम संधी आहे असे मला वाटते. आपला हुकूम होण्याची खोटी, आम्ही एकदम शत्रूवर तुटून पडतो. आम्ही आपले भाले फेंकून त्यांना खाली पाडतो आणि त्यांच्या घोड्यांना धरून घेऊन येतो."

समरबाहूच्या अनुयायांचे धैर्य व साहस पाहून स्वर्णाचारीला आनंद झाला खरा, परंतु त्याला डोंगरावरून उतरून खाली शत्रूवर हल्ला करण्याचा विचार आवडला नाही. म्हणाला–"विनाकारण घाई करू नका. शत्रूसैन्य दहापट तरी असेल. आपण त्यांच्यावर हल्ला करण्यासाठी खाली उतरू लागलो तर ते लगेच शस्त्रास्त्रे घेऊन तयार होणार नाहीत का? घोड्यावर बसून ते डोंगर चढून येतील आणि आपल्या किल्ल्याला वेढा देतील. कदाचित आपल्याला माघार घ्यावी लागेल. आपण डोंगरापलीकडच्या खोलगट प्रदेशांत उंट बांधून ठेवले आहेत त्यांना सावध केलेत का?"

"त्यांना एका जागी एकत्र करून त्यांच्यावर पाहरा देण्यासाठी दोघांना नेमले आहे. आतां आपला काय हुकूम आहे? आपले भालाबरछी शत्रूपर्यंत पोंचणार नाहीत. इतका दूर आहे तो. शत्रू तिकडे आणि आपण इकडे. असेच राहायचे ना?" समरबाहूचे दोघे अनुयायी म्हणाले.

त्यांचे ते बोलणे ऐकून स्वर्णाचारी स्मित करून म्हणाला–"युद्ध एवढ्यात संपले, असे का वाटते आहे तुम्हांला? शत्रूचा सेनापती जखमी होऊन पडला म्हणून तो आपल्या सैनिकांबरोबर पळून जाईल असे वाटले का तुम्हांला? त्याने तसे केले तर वीरपूरचा राजा पळपुटा म्हणून त्याला दंड नाही का करणार?"

स्वर्णाचारी इकडे असे विचारीत असता शत्रूपक्षांतील काही जण धांवत जाऊन घोड्यावर बसले आणि पायदळ सैनिक आपापले भाले घेऊन डोंगराकडे चढण्याच्या विचाराने पाहूं लागले. दोघां सैनिकांनी सेनापतीला हात देऊन त्याला एका घोड्यावर बसविले. त्याच्याबरोबर चौघे पांचजण घोडेस्वार डोंगराच्या पायथ्याजवळ हिंडून वर चढायला सोयीची जागा कोणती होईल, हे पाहू लागल्यासारखे दिसले.

स्वर्णाचारीने ते पाहून ओळखले. समरबाहूचे सैनिक त्या डोंगरी किल्ल्यापर्यंत येण्यासाठी ज्या पायवाटेने येत असत त्या वाटेने येणे सेनापतीला व त्याच्यां सैनिकांना अशक्य नाहीं. ते चढू लागले तर त्यांच्यावर भाल्यांचा हल्ला चढविण्यास समरबाहूच्या सैनिकांना तयार राहण्यास स्वर्णाचारीने सांगितले आणि एका अनुयायाला घेऊन रानटी जातीच्या लोकांना

जेथे सिंहावाघांबरोबर लेपून बसायला सांगितले होते तिकडे जायला निघाला.

स्वर्णाचारीला येत असलेला पाहून ते रानटी जातीचे लोक आनंदाने उठून उभे राहले. त्यांचा नायक नमस्कार करून म्हणाला–"महाराज! वीरपूरच्या सैनिकांपेक्षां आपलेच सैनिक जास्त शूर दिसतात की! युद्धाचा चांगला अनुभव आहे यांना, पहिल्याच हल्ल्यात यांनी शत्रूला घाबरवून सोडले. सेनापतीला ठार केले."

"तो मेला नाही अजून, जखमी झाला आहे. या खेपेस शत्रू डोंगराच्या पायथ्याशी उभा राहून शरण या, असे म्हणून थांबणार नाही तर तो चढून वर येईल आणि अर्धवट

बांधलेला किल्ला बळकावून बसेल. वर चढून यायला त्याला पाऊलवाट नक्कीच सोयीची होईल. तुम्ही संधी पाहून त्याच्या अंगावर दोघां तिघां सिंहावाघांना सोडा-यला तयार ठेवा." असे स्वर्णाचारीने त्यांना समजावून सांगितले.

रानटी जातीच्या लोकांचा नायक स्वर्णा-चारीला पाऊलवाटेलगतच्या लहानशा गुहां-जवळ घेऊन गेला. सिंहाचा पिंजरा एका गुहेच्या तोंडाजवळ होता. त्याचप्रमाणे वाघांचे पिंजरेसुद्धा दुसऱ्या एका गुहेच्या नाडावर होते. त्या पिंजऱ्यांवर प्रत्येकी दोन दोघे रानटी जातीचे लोक चढून बसले.

नायक आपल्या अनुयायांकडे बोट दाख-वीत स्वर्णाचारीला म्हणाला–"पाहिलेत महाराज! वीरपूरच्या लोकांनी या बाजूने पुढे पाऊल टाकले की पिंजऱ्यांची दारे उघडून हे लोक वरच्या वर पळून जातील. ही भुकेली क्रूर जनावरे शत्रूवर तुटून पडतील. त्यांना खूप मेजवानी मिळेल."

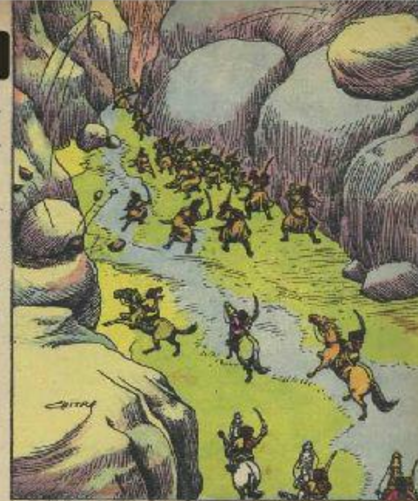
"ती त्यांच्यावर तुटून पडू शकतील किंवा सुटका मिळालेली पाहून जंगलात पळून जाऊसुद्धा शकतील. जे होईल, ते होईल, परंतु एवढा प्रयत्न तुम्हीच काय तो करा. आणखी एक गोष्ट सांगून ठेवतो, तुम्ही मला महाराज म्हणतां तसा मी महाराज नाही, त्याचा मंत्री आहे. तुम्ही केलेल्या मदतीबद्दल आमचे महाराज तुम्हांला भरपूर बक्षीस देतील, विश्वास असू द्या." स्वर्णाचारी म्हणाला.

स्वर्णाचारी रानटी जातीच्या लोकांना जे काही सांगावयाचे होते ते सांगून परत समरबाहूच्या अनुयायांजवळ आला आणि त्याने डोंगरावरून खाली पाहिले. या खेपेस सेनापती डोंगरावरच्या लोकांना शरण यायला सांगून भागणार नाही हे ओळखून डोंगरी किल्ला सर करण्यासाठी नवीन शक्कल काढीत असल्याचे दिसले. पायदळ सैन्य पायवाटेने डोंगरावर चढू लागले-त्यांच्या पैकी काही जणांजवळ धनुष्य-बाण होते. वरून समरबाहूच्या अनुयायांनी भाल्यांचा किंवा दगडांचा वर्षाव केला की वीरपूरचे पायदळ सैन्य थांबे व बाणांचा प्रतिहल्ला करू लागे.

वीरपूरच्या पायदळ सैन्यापैकी काही हताहत होऊन पडले तरी बाकी लोक वर चढून येणार आणि मग त्यांच्याशी होणाऱ्या चकमकीत आपली सव्वीस जणांची तुकडी अपुरी पडणार, हे लक्षात घेऊन स्वर्णाचारीने आपल्या अनुयायांना जवळ बोलविले व म्हणाला–"आपण शक्यतोंवर शत्रूला डोंगर चढू द्यायचा नाही, परंतु जर का त्याची पर्वा न करता शत्रू चढून येऊ लागला तर मात्र आपण आपला बचाव करण्यासाठी मागे फिरून जंगलात पळून जाणे हाच एक उपाय उरेल. उंटांना पळून जाण्यायोग्य तयारी करून ठेवण्यासाठी दोघांनी तिकडे जावे. तसे दोघे त्यांच्या देखरेखीकरितां तिकडे आहेतच."

मध्यंतरी वीरपूरचे पायदळ सैन्य पाऊल-वाटेने चढून येऊ लागले. सेनापती एकटा डोंगराच्या पायथ्याशी राहून घोडदळाला काही तरी सूचना करीत होता आणि काही घोडेस्वार पायदळ सैन्याच्या पाठोपाठ डोंगर चढू लागले.

ते पाहून स्वर्णाचारी आपल्या अनुया-यांना म्हणाला–"उष्ट्रवाहन वीर हो!

वीरपूरच्या मूर्ख सेनापतीने आपले उंट वर असतील असे समजून आपल्या घोडेस्वारांना कूच करायला सांगितलेले दिसते आहे. तुमच्यापैकी काही जण वरून मोठमोठे दगड त्यांच्यावर सोडा. उरलेल्यांनी भाल्या बरच्यांचा हल्ला करावा."

त्याप्रमाणे समरबाहूचे अनुयायी मोठ-मोठे दगड डोंगरावरून ढकलू लागले. परंतु सगळेच दगड खालपर्यंत पोचत नव्हते. वाटेतल्या खाचाखळग्यात अडकून रहात होते किंवा दुसरीकडेच कोठे तरी निघून जात होते. ते पाहून वीरपूरच्या पायदळ सैन्याचा उत्साह वाढला. ते जय-जयकार करीत डोंगर चढून येऊ लागले.

त्यांच्या पाठोपाठ येणारे घोडेस्वारदेखील तलवारी वर करून वीरपूरच्या राजाचा जयघोष करू लागले.

वाघसिंह होते नेमके त्याच बाजूला वीरपूरचे पायदळ सैन्य व घोडदळ येत होते. रानटी लोक सिंहावाघांना शत्रूच्या अंगावर सोडतात की घाबरून जाऊन स्वस्थ राहातात हा विचार स्वर्णाचारी करीत असतां त्याला एकाएकी वाघासिंहाच्या डरकाळ्या ऐकू आल्या. दुसऱ्या क्षणाला सिंह आणि वाघ पिंजऱ्यांतून बाहेर पडले आणि समोर दिसले त्या वीरपूरच्या सैनिकांवर तुटून पडले. हाहाकार उडून गेला. अकस्मात् त्यांच्यावर झालेल्या या हल्ल्यामुळे वीरपूरच्या सैन्यात गोंधळ उडून गेला. काही जण सिंहावाघांच्या पंजाच्या तडाख्याने मेले तर त्यांना पाहून काही पळू लागले आणि परस्परांना धक्का देत पडून डोंगरावरून खाली घसरून जाऊ लागले.

त्या गोंधळात घोडे विथरले आणि मागे वळून पळू लागले. काही घोडेस्वार घोड्या-वरून घसरून पडले आणि घसरत डोंग-राच्या पायथ्यापर्यंत येऊन पोचले.

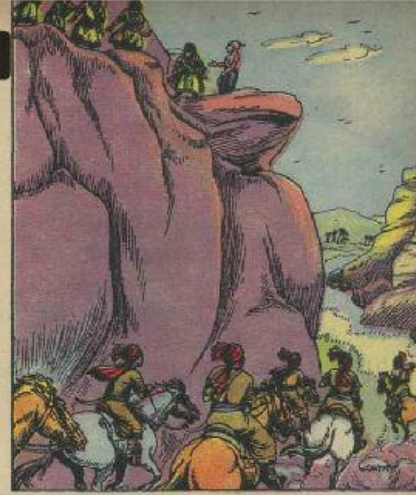
पाहतां पाहतां झालेला हा गोंधळ पाहून आधीच जखमी झालेला वीरपूरचा सेनापती आणखीच जास्त घाबरला आणि किंकर्तव्य-विमूढ स्थितीत जागच्या जागी उभा राहाला.

सिंहावाघांना समोरं कोणी दिसला तों पर्यंत ते त्यांच्या अंगावर धावले. परंतु पुढे कोणी दिसला नाही तेव्हां जंगलाच्या वाटेने डरकाळ्या फोडीत निघून गेले.

स्वर्णाचारी व समरबाहूच्या अनुया-यांना अपार आनंद झाला. रानटी लोक इतक्या उत्तम तऱ्हेने आपली कामगिरी बजावतील याची कल्पना त्यांना नव्हती. शत्रूचे पायदळ सैन्य आणि घोडेस्वार माघारी वळले. परस्परांना मदत करीत किंवा हात धरून ते डोंगर उतरून जाऊ लागले. ते पाहून समरबाहूचा एक अनुयायी स्वर्णा-चारीला म्हणाला–"आचार्य महामंत्री! आतां तरी आज्ञा करावी. आम्ही त्यांच्या-वर भाल्यांचा हल्ला चढवून त्यांना एका क्षणांत ठार करतो."

स्वर्णाचारीला ते ऐकू आले, परंतु त्याने काहीच उत्तर दिले नाही. त्याने पळवून लावलेले शत्रुसैन्य त्याच्या सैनिकांच्या दहा पट तरी होते. पुन्हां डोंगर चढून हल्ला कसा करायचा या विचारात शत्रुसैन्य असल्यासारखे त्याला दिसत होते. जर त्यांनी हल्ला केलाच तर त्यांना पळवून लावण्यासाठी त्यांच्यावर अकस्मात् सोडा-यला वाघसिंह कोणीच नव्हते.

वीरपूरचा सेनापती आपल्या सैनिकांची जमवाजमव करून त्यांना प्रोत्साहन देण्याचा उपाय करू लागला. घोडेस्वार डोंगराच्या दुसऱ्या बाजूला चढण्यासारखी जागा आहे की नाही, शत्रूची तयारी त्या बाजूला कशी काय आहे, हे पाहून येण्यासाठी त्या बाजूला गेले. स्वर्णाचारी त्यांच्याकडे बोट दाखवून आपल्या अनुयायांना म्हणाला–"साहस किंवा दुःसाहस दोन्हींचा अर्थ समजूनच शहाण्यांनी युद्ध करायचे असते. पहा ते, पुन्हां आपल्यावर चालून येण्यासाठी विचार करीत असलेले दिसत आहेत. या खेपेस पायदळ सैन्याशी व घोडेस्वारांशी दोन हात करावे लागणार. शत्रूच्या एवढ्यां मोठ्या सैन्याला तोंड देणे आपल्याला शक्य

नाही. आपण पाय मागे घेऊन आपले उंट बांधून ठेवले आहेत त्या बाजूला पळून जाऊ या. उंटावर बसून पळून जाण्या-व्यतिरिक्त दुसरा उपाय दिसत नाही. कदाचित ते दोघे क्षत्रियवीर आणि आपले महाराज समरबाहू तिकडे भेटतील."

"सिंहावाघांच्या पिंजऱ्याजवळ ते जे रानटी लोक होते ते काय करीत आहेत कोण जाणे? त्यांनी मदत केली तर शत्रूला परतवणे तेवढे कठीण जाणार नाही." समरबाहूचा एक अनुयायी म्हणाला.

"शत्रुसैन्य पाहून ते घाबरून कोणाला काही सांगितल्याशिवाय पळून गेले अस-तील. आता आपण शत्रुसैन्य चढून येऊन

आपल्यावर हल्ला करण्याआधी येथून पाय काढावा." स्वर्णाचारी म्हणाला.

"परंतु, आचार्य महामंत्री! आपण पळून गेलो तर आपल्याला भितरे पळपुटे मानून शत्रू..." असे समरबाहूचा एक अनुयायी म्हणत होता, इतक्यात उंटावर देखरेख ठेवण्यासाठी नेमलेल्यापैकी एकजण येऊन म्हणाला–"आचार्य महामंत्री! चारपांच घोडेस्वार येऊन आपल्या उंटांची जागा पाहून जाऊ लागले तेव्हां आम्ही त्यांचा पाठलाग करू लागलो तर ते पळून गेले. या खेपेस ते घोड्यावर बसून आपल्यावर हल्ला करतील से वाटते आहे."

"यांत संशय कशाला, नक्की तेच करणार ते. त्यांनी आपले उंट धरले तर आपली जी दुर्गत होईल,...परंतु तो विचारच नको करायला. तर मग चला, उंट आहेत तिकडेच सर्व जण जाऊ या." असे सांगून स्वर्णाचारी निघाला.

सर्व जण उंट होते त्या जागी जाऊन उंटांवर बसले आणि त्या खोलगट जागेतून वर

वर पन्नास एक वीरपूरचे घोडेस्वार तलवारी भाले वर दाखवीत येत असलेले दिसले. अशा स्थितीत जिवावर उदार होऊन शत्रूची फळी फोडून पळून जाण्याशिवाय स्वर्णाचारीला दुसरा उपाय सुचला नाही. मागे पाऊल घेणे अशक्य होते. कारण त्या बाजूने पायदळ सैन्य आडवे उभे होते. स्वर्णाचारीने ते ओळखले.

तो लगेच तलवार उपसून ती फडकवीत म्हणाला–"उंष्ट्रवीर हो! माझ्या पाठोपाठ या. शत्रूला, तो किल्ल्यावर स्वारी कशाला करतो आहे, असे वाटले पाहिजे. समरबाहू महाराज की जय!" असे म्हणत त्याने उंटाला पुढे जायला खूण केली.

"वीरसिंह महाराज की जय!" असा जयघोष करीत घोडेस्वारांनी आपल्या घोड्यांना टांच मारली आणि वेगाने येऊन समरबाहूच्या उष्ट्र स्वारांवर त्यांनी हल्ला केला.

मूळ कारण

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला आणि प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू ऐश्वर्यशाली आहेस म्हणून धनाशेने एवढे श्रम करीत नसशील. परंतु धन काय काय करवते हे तुला माहीत नसेल. धनामुळे परममित्र परमशत्रू होतात. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

साकेत नगरी गोपू नावाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. तो दररोज रानात जाऊन लाकडे फोडी आणि ती विकून आपल्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चालवी. तो एकदां रानात गेला असता त्याला कोणीतरी कण्हत असल्याचे ऐकू आले.

वेताळाच्या गोष्टी

जवळ जाऊन पाहतो तर एका खड्डयात त्याला शेजारच्या गांवचा रामभद्र नावाचा एक श्रीमंत गृहस्थ पडला असल्यांचे कळले.

तो श्रीमंत मनुष्य म्हणाला–"मला चोरांनी लुटले आणि खूप बडवून अर्ध-मेल्या स्थितीत या खड्डयात टाकून दिले. दोन दिवस झाले, मी कोणी येईल म्हणून वाट पाहतो आहे. तू देवासारखा पावलास."

गोपूने रामभद्राला खांद्यावर उचलून घेऊन त्याच्या घरी पोचते केले. रामभद्रने बरा झाल्यानंतर गोपूला बोलावून घेतले आणि म्हणाला–"बाबा रे! मी तुझे उपकार आयुष्यभर विसरणार नाही." तो त्याला इनाम म्हणून थोडे पैसे देऊ लागला. परंतु गोपूने ते घेतले नाहीत. म्हणाला–"माणसाने माणसाला मदत नाही करायची तर कोणी करायची? या मदतीबद्दल मोबदला घेणे मला आवडत नाही."

ते ऐकून रामभद्राला आनंद झाला. त्या दिवसापासून दोघांची परस्परांशी गाढ मैत्री झाली. गोपूला नेहमीच पैशाची अडचण असे. तो कोठून तरी कर्जाऊ पैसे घेई. त्याने चुकून सुद्धां रामभद्राकडून पैसे घेतले नाहीत. ती गोष्ट कळली तेव्हां रामभद्राला फार वाईट वाटले. परंतु गोपूच्या आर्थिक अडचणीविषयी उल्लेख करून व त्यासाठी गोपूने मदत घ्यावी ही गोष्ट बोलायला रामभद्राला संकोच वाटत असे.

त्यांच्या या परस्परांशी असलेल्या वागणुकीमुळे त्यांचा परस्परांवरचा स्नेह वाढत गेला. गावात आदर्श मित्र म्हणून दोघांची ख्याती होती. दररोज एकदां तरी भेट झाल्याशिवाय दोघांना झोप येत नसे.

असेच काही दिवस लोटले. एकाएकी गोपूची बायको फार आजारी पडली. तो आजार सामान्य औषधपाणी करून बरा होण्यासारखा नव्हता. सर्व लोक गोपूला सांगू लागले की, देवशर्माशिवाय या आजारांतून तुझ्या बायकोला कोणी वांचवू शकणार नाही.

गोपूचे हृदय पिळवटून निघाले. बायकोवर त्याचे प्रेम प्राणापेक्षा ही अधिक होते. देव-शर्माचे काळीज दगडाचे होते. पैसे मोजल्या-शिवाय तो औषध देणार नाही, गरिबाच्या घरात तो पाऊलसुद्धा ठेवणार नाही, असा विचार करून गोपूने आशाच सोडली.

ती गोष्ट कळतांच रामभद्रने स्वत: देवशर्माला बोलावून गोपूच्या बायकोची प्रकृती तपासून औषध द्यायला सांगितले. त्याने प्रकृती तपासून म्हटले–"हा रोग नक्कीच बरा होईल. तीस दिवस औषध द्यावे लागेल. दररोजच्या औषधाची किंमत पन्नास वराह (सोन्याची नाणी) होतील."

रामभद्र म्हणाला–"काही हरकत नाही. तुम्ही औषध सुरू करा."

त्याप्रमाणे एक महिनाभर औषध घेतल्या-वर गोपूची बायको चांगली बरी झाली. वैद्याला पंधराशे वराह रामभद्रने दिले.

बायको आजारातून वांचली म्हणून गोपूला एकीकडे परमानंद झाला, तर दुसरीकडे उपकाराच्या ओझ्याखाली आपली कंबर मोडणार या विचाराने तो अत्यंत दु:खी झाला. "काय वाटेल ते करून मी तुझे हे कर्ज फेडीन," असे गोपू म्हणाला. रामभद्र त्याचे उत्तर म्हणून काहीच बोलला नाही.

ते कर्ज फेडण्यासाठी गोपूने अनेक प्रकारचे कष्ट सहन केले, परंतु ते आयुष्य-भरात शक्य होणार नाही, असा विचार करून मनातल्या मनात फार कष्टी झाला.

किती कष्ट सहन करावे लागले तरी माघार घ्यायची नाही असा त्याने निश्चय केला. परंतु गोपूला ते हळूहळू अशक्य वाटू लागले. अर्ध पोटी उपाशी राहूनसुद्धा एवढे मोठे कर्ज फेडणे आपल्याला अशक्य आहे. पंधराशे वराह् तर सोडूनच द्या, पंधरा वराह्देखील फेडणे आपल्याला अशक्य आहे. या गोष्टीची त्याला खात्री झाली. तरी त्याने आपले यत्न मात्र सोडले नाहीत.

पैसे मिळविण्यासाठी नवऱ्याला इतके कष्ट सहन असंलेले पाहून त्याच्या बायकोला पाहवेना. ती म्हणाली–"तुमचे हे कष्ट मला पाहवत नाही बाई! मित्र म्हणून मानलें तो काळच ठरला. त्या रामभद्राला पंधराशे वराह् म्हणजे हातचा मळ आहे. तो तुम्हांला एवढी मदतदेखील करू शकणार नाही का? घामाच्या धारांऐवजी रक्ताच्या धारा वहावल्या तरी आम्हांला ते कर्ज फेडतां येणे शक्य नाही!"

ती ते शेजारणींना याच शब्दांत कितीदां म्हणाली.

बायको म्हणाली ते गोपूलासुद्धा खरे वाटू लागले. आपल्या सामर्थ्याच्या उणीवेची जाणीव झाली ती बरोबरच त्याला रामभद्राचा राग येऊ लागला. त्यानेच नाही का रामभद्राला एकदां वांचविले होते. पण तो मदतीच्या नुसत्या गप्पाच मारीत राहीला. प्रत्यक्ष कृतीत काय दिसले?

गोपूने हळूहळू मित्राला भेटणेसुद्धां कमी केले. रामभद्र दिसला की गोपूला कर्जाचे ओझेच तेवढे आठवे. रामभद्रालासुद्धां त्याने आपल्याला दिलेले कर्जच आठवत असेल, असे गोपूला वाटे.

गोपूची बायको शेजारपाजारच्या लोकांना सांगे ते रामभद्राच्या कानावर आल्याशिवाय राहले नाही. काही विघ्नसंतोषी लोकांनी, तिखटमीठ लावून गोपूच्या बायकोने सांगितलेल्या गोष्टी गोपूनेच सांगितल्या म्हणून रामभद्राला येऊन सांगितल्या. कांही सज्जन मंडळींना दोघांची मैत्री अशी बिघडत चाललेली आवडली नाही. त्यांनी येऊन [illegible] साठी गोपू आकाशपाताळ एक करतो आहे. तू नुसता गंमत पहातो आहेस."

गोपूमुळे त्याला इतरांची अशी निंदा सहन करावी लागते आहे, हे रामभद्राला मुळीच आवडले नाही. त्याला गोपूचा भयंकर राग आला. कर्ज फेड म्हणून त्याने एका शब्दाने गोपूला कधी सांगितले नव्हते. तोच हट्टाला पेटून कर्ज फेडण्याच्या भानगडीत पडला होता. नको म्हणून सांगितले तर कदाचित् गोपू गैर समजेल म्हणून रामभद्र गप्प राहाला होता. "मला तुझे कर्ज फेडणे शक्य नाही," असे तो म्हणाला असता तर फेडलेच पाहिजे असे मी म्हटले असते का? तसे काही एक न बोलतां माझी निंदा करण्याचा काय अर्थ? रामभद्राचे मन पूर्णपणे खट्टू झाले. ते परस्परांचे हाडवैरी झाले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा! गोपू व रामभद्र यांच्या परस्पर गाढ मैत्रीचा असा भंग व्हायला काय कारण असावे? गोपूचे दारिद्रय की त्यांच्या बायकोने केलेली निंदा. रामभद्राचे मन पालटायला कारण पैसा होता की घाई? या प्रश्नांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला–"त्यांच्या मैत्रीचा शेवट शत्रुत्वात होण्यास यांपैकी एकही कारण नव्हते. वस्तुत: त्यांच्या मैत्रीच्या आड सुरवातीपासूनच पैसा आला होता. पैशाने प्रेम नष्ट होते हे त्या दोघांना चांगले माहीत होते. म्हणून परस्परांवरच्या प्रेमाचा आणि पैशाचा संबंध असू नये यासाठी त्यांचा प्रयत्न होता. त्यांचे परस्परांवरचे प्रेम खरे असते तर पैशामुळे त्या प्रेमाचा बिघाड कदापी झाला नसता."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

कृपा अवकृपा

एका गावी एक विद्वान रहात असे. जवळपासच्या पंचक्रोशीत धर्मशास्त्रासंबंधी कोणाला काही विचारायचे झाले की ते त्या विद्वान शास्त्रीबुवांकडेच येत असत.

इतके थोर विद्वान होते ते, तरी त्यांना दोन्ही वेळच्या जेवणाची चिंता असे. त्यांची ती स्थिती पाहून त्यांच्या गावातील एका प्रमुखाने त्या विद्वान शास्त्रीबुवांचे दारिद्र्य कायमचे दूर करण्याच्या हेतूने राजदरबारात जाऊन राजाच्या कानावर त्यांच्या गरीबीची गोष्ट टाकून शास्त्रीबुवांवर राजाची कृपा व्हावी अशी विनंती केली. म्हणाला–"महाराज, शास्त्रीबुवा दारिद्र्याच्या समुद्रात अक्षरशः गटांगळ्या खात आहेत.

राजाने, त्या प्रमुखाने सांगितले त्याप्रमाणे आपल्या एका शिपायाकरवी शास्त्रीबुवांकडे सुवर्णनाण्यांची एक पिशवी पाठविली. तो शिपाई शास्त्रीबुवांना नमस्कार करून त्यांच्या समोर ती पिशवी ठेवीत म्हणाला–"आपल्या विद्वत्तेचे वर्णन ऐकून महाराजांनी आपणांकडे ही भेट पाठविली आहे."

"महाराजांची एवढी कृपा व्हायला मी तसे काही केले नाही. तेव्हां ही भेट महाराजांना परत नेऊन देण्याची तसदी घ्यावी." शास्त्रीबुवा त्या शिपायाला म्हणाले.

त्यानंतर शास्त्रीबुवांच्या पत्नीने शास्त्रीबुवांना म्हटले–"हा काय वेडेपणा?"

शास्त्रीबुवा बायकोला समजावून सांगत म्हणाले–"कोणाच्या तरी खुशमस्कऱ्याच्या तोंडी काही ऐकून महाराजांची माझ्यावर ही कृपा झाली आहे. उद्यां दुसरा कोणी खोट्या नाट्या गोष्टी सांगेल तेव्हां महाराजांची अवकृपा होईल आणि माझे डोके उडविले जाईल."

मायावी मांत्रिक

एका खेडेगावात दोघे भाऊ रहात असत. ते फार गरीब होते. मोठा भाऊ अण्णा खूप मेहनत करी, परंतु भोळा होता. धाकटा भाऊ लहानू हुशार होता. त्याला सर्व कामे करता येत असत.

ते दोघे काही काम मिळेल या आशेने राजधानीच्या गावी आले. दुसऱ्या दिवशी राजाकडे जाऊन काहीतरी काम मागून घ्यावे असा विचार करून अण्णा सकाळी लवकर उठून निघाला.

"संध्याकाळ व्हायच्या आंत घरी ये, बरं का!" लहानूने अण्णाला सावध करण्यासाठी सांगितले.

अण्णा आला तेव्हां राजा बागेत फिरत होता. त्याने अण्णाला विचारले–"कोण रे बाबा, तू? काय पाहिजे तुला?"

अण्णा हात जोडून नमस्कार करून म्हणाला–"महाराज! मी व माझा धाकटा भाऊ दोघे गरीब आहो, काही काम मिळाले तर आपल्या पायाशी पडून राहू?"

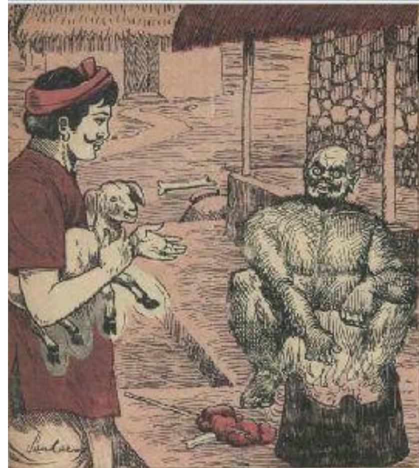
"तुला काम देईन, परंतु काळजीपूर्वक जबाबदारी ओळखून करशील का?" राजाने विचारले.

"करीन महाराज!" अण्णा म्हणाला.

राजा त्याला राजवाड्यात बोलावून घेऊन गेला. बकरीचे एक सुंदर कोकरू दाखवीत म्हणाला–"या कोकराला रानात चरायला घेऊन जा. सूर्यास्त व्हायच्या आत घरी परत येऊन हे कोकरू माझ्याकडे आणून पोचते कर. एक गोष्ट लक्षांत ठेव, पूर्वेकडे एक टेकडी आहे, तिच्या पलीकडे जाऊ नकोस. मी सांगितल्याप्रमाणे वागला नाहीस तर तुला मी आयुष्यभर आठवेल अशी कडक शिक्षा करीन."

प्रत्येक गोष्टीला मोठ्याने डोके हलवून होकार देत राजाचे कोकरू एका खाकेत

श्री रामचंद्र ना. पाटील

धरून अण्णा रानात गेला. रानात खाली उतरविल्याबरोबर ते कोकरू उड्या मारीत धावू लागले. अण्णा त्याच्या पाठीमागून धावत गेला. दोघे बरेच दूर धांवत गेले.

दुपारी अण्णा खायला बसला तेव्हां ते कोकरू सुद्धा जवळ आले. अण्णाने आपल्याच खाण्यातले अर्धे त्या कोकराला खायला घातले. त्यानंतर दोघांची पळापळ पुन्हा सुरू झाली. दोघे पूर्वेकडच्या टेकडीवर येऊन पोचले. त्या टेकडीवर पुष्कळ फळ-झाडे होती. झाडांवर खूप फळे लागली होती.

राजाने बजावून सांगितलेली गोष्ट अण्णा विसरला आणि झाडावर चढून

हात इतका चिकट झाला की त्याला हात स्वच्छ धुवावासा वाटला. टेकडी पलीकडे त्याला एक झोपडी दिसली. त्याने कोकराला उचलून घेतले आणि त्या झोपडीच्या बाजूला चालू लागला. कोकरू पाय झाडीत मोठ-मोठ्याने ओरडू लागले. परंतु आण्णाला समजूतच कमी होती, म्हणून कोकराच्या ओरडण्याचा अर्थ न कळल्याने तो सरळ त्या झोपडीजवळ आला.

त्या झोपडीजवळ एक भयंकर आकृती असलेला मनुष्य बसलेला होता. त्याचे डोके टक्कल पडलेले गुळगुळीत होते. काचेचे डोळे आहेत की काय वाटे. त्याला चिटुकली दाढी होती. त्याच्याजवळ एका बाजूला बकऱ्याच्या मांसाचे तुकडे करून ठेवलेले होते. ते तुकडे भाजण्यासाठी एक लोखंडी सळई त्याच्या हातात होती. तो शेगडी पेटविण्याच्या खटपटीत होता.

त्याने अण्णाला पाहिले व म्हणाला–"येरे पोरा! शेगडी पेटव जरा."

"काळोख पडण्याच्या आधी मी परत गेले पाहिजे. येथे पाणी मिळेल म्हणून आलो होतो." अण्णा म्हणाला. कोकरू आपले जोर-जोराने पाय झाडीत मोठ्याने ओरडत होते.

तो भयंकर आकृतीवाला मनुष्य कोकराचे कान पिळवटीत म्हणाला–"काय ग, अजून तुझी घमेंड जिरली नाही वाटते?" नंतर अण्णाला म्हणाला–"हे कोकरू फार घमेंड-खोर आहे. ते तुझे नाही ऐकणार. तू त्या कोकराला त्या कोठडीत टाक आणि दार लावून शेगडी पेटव येऊन. मी तुला पाणी आणून देतो." असे सांगून त्याने अण्णाला एक कोठडी बोटाने दाखविली आणि स्वत: झोपडीत गेला.

अण्णाने नाइलाजाने त्या कोकराला कोठडीत बंद करून ठेवले आणि शेगडी पेटवायला बसला. त्याला ते जमले नाही. ती पेटली तोंपर्यंत चांगला काळोख पडू लागला होता. तेव्हां तो भयंकर आकृती-वाला मनुष्य एक तपेली भरून पाणी घेऊन आला. अण्णाने घाईघाईने हात धुतले आणि कोकराला उचलून लवकर घरी जावे या विचाराने कोठडीजवळ जाऊन दार उघडले. परंतु आत कोकरू नव्हते. एक विकृत आकृतीची बाई होती. तिला पाहून अण्णा भ्याला. "बाप रे भूत!" असा ओरडत पळून गेला.

तो रात्री फार उशिरा राजवाड्यात आला आणि त्याने राजाला घडलेले सर्व वृत्त सांगितले. म्हणाला–"अहो, ते सामान्य कोकरू नाही. भूत आहे भूत!"

सर्व ऐकून घेतल्यावर राजाला भयंकर राग आला. त्याने नोकरांना बोलावून

अंधार कोठडीत टाकायला सांगितले. त्या प्रमाणे नोकरांनी अण्णाला अंधारकोठडीत टाकून कोठडीचे दार बंद केले..

रात्र झाली तरी अण्णा परत आला नाही तेव्हां लहानू राजाकडे गेला. तो अण्णाचाच धाकटा भाऊ आहे हे कळल्यावर राजाला त्याचादेखील फार राग आला.

राजा जे म्हणाला ते शांतपणे सहन करून लहानूने जे घडले ते सर्व ऐकले व म्हणाला–"महाराज! यात काही तरी गुपित आहे. ते मात्र मला कळले नाही. ते तुम्ही मला सांगू शकल्यास मी तुमच्या कोकराला परत आणून देईन आणि आपल्या अण्णाला सोडवून घेऊन जाईन."

त्याच्या बोलण्याच्या पद्धतीवरून राजाला तो हुशार असला पाहिजे असे वाटले. तो त्याला आपल्या एकांताच्या खोलीत बोलावून घेऊन गेला आणि त्याने त्या कोकराचे गुपित काय ते सांगितले.

राजाला फार उशिरां एक मुलगी झाली होती. त्याने त्या मुलीला मुलासारखेच प्रेमाने वाढविले होते. तिला शिकारीला रानात जायचे म्हणजे फार आनंद होई. राजाच्या बरोबर ती शिकारीला जात असे.

एकदां राजा व राजकुमारी शिकार करीत फार दूर निघून गेली त्यांना पूर्वेकडे एक टेकडी दिसली. त्यांचे शिपाईवगैरे मागे कोठे तरी राहून गेले होते. दोघे टेकडी पलीकडे एक झोपडी दिसली तेथ प्यायला पाणी मिळेल म्हणून गेले.

झोपडीच्या बाहेर एक भयंकर आकृती असलेला मनुष्य बसलेला होता. तो सळईत बकऱ्याच्या मांसाचे तुकडे खुपसून ते शेगडीवर भाजून खात होता. राजकुमारीला बकऱ्याचे मांस पाहूनच घृणा वाटली, त्यात ते मांस भाजीत असतां जो घाणेरडा वास येत होता त्यामुळे तिला ओकारी येते की काय असे वाटू लागले.

"इकडे कोठे प्यायला पाणी मिळेल का हो?" राजाने त्याला विचारले.

तो काही बोलला नाही. आत जाऊन एका तांब्यात पाणी आणून देत त्याने विचारले–"तुझी मुलगी नक्षत्रासारखी आहे. मला कां नाही देऊन टाकीत?"

राजाने लगेच तलवार उपसली.

"घाणेरडे मांस खाणारा तू कोणी राक्षस दिसतो आहेस! माझ्यावर का तुझी नजर?" राजकन्येने विचारले.

ते ऐकून त्याचे कांचेसारखे डोळे लालभडक झाले. त्याने बकऱ्याचे मांस भाजायची सळई उचलून तिच्या डोक्यावर ठेवली आणि म्हणाला–"तुला बकऱ्याचे मांस म्हणजे घृणा वाटते नाही का, तर तू आजपासून दिवसा बकरी होऊन राहशील आणि मला राक्षस म्हटलेस म्हणून रात्री माझ्याहून भयंकर रूप असलेले एक भूत होऊन राहशील."

तो कोणी भयंकर मांत्रिक होता. राजकन्या पाहतां पाहतां कोकरू झाली. त्या दिवसापासून ती दिवसा कोकरू आणि रात्री एक भयंकर भूत होऊ लागली. रात्री तिला कोणी पाहू नये राजा या गोष्टीची काळजी बाळगीत असे. राजकुमारीचे लग्नाचे वय होते. परंतु त्या मांत्रिकाच्या दुष्टपणामुळे ते अशक्य झाले. त्या मांत्रिकाची सर्व शक्ती त्याच्या दाढीत आणि त्या सळईत होती.

लहानूने राजाच्या तोंडी ते सर्व ऐकून घेतले आणि विचार करून म्हणाला–"महाराज! राजकन्येला आजच्या रात्रीत काही एक त्रास होणार नाही. ती मनुष्य रूपातच राहील. तिला सकाळपर्यंत वांचविले नाही तर मात्र धोका आहे. मला एक हृष्टपुष्ट बोकड आणि थोडी राळ द्या. मी करतो काय करायचे ते."

राजाने दिलेला बकरा आणि राळ घेऊन लहानू निघाला.

मांत्रिक आपल्या झोंपडीसमोर एका हाताने मांस भाजीत खात होता आणि दुसऱ्या हाताने दारू पीत होता. लहानू बोकडाला घेऊन त्याच्यासमोर उभा रहात म्हणाला–"मामा! मांसाचा काय घाणेरडा वास येतो आहे हो!"

"येरे ये भाच्या! कोठे मिळाला बुवा तुला बोकड? चांगला दिसतो आहे की रे!" मांत्रिक म्हणाला.

"तुझ्यासाठीच तर घेऊन आलो आहे मामा!" लहानू म्हणाला.

"तरमग उशीर का? काप त्याला. हे मांस अगदी बेचव आहे! हा चांगला संकर जातीचा माजलेला बोकड दिसतो आहे." मांत्रिक म्हणाला.

"ते बरोबर नाही मामा! बोकड कोणत्याही जातीचा असला म्हणून काय झाले? चव एकच. तुला भाजताच येत नाही. मी दाखवितो कसे भाजायचे ते!" लहानू म्हणाला.

"पाहू तर दे, तू कसे भाजतोस ते." असे म्हणत मांत्रिकाने आपली मांस भाजायची सळई लहानूच्या हातात दिली.

लहानूने मांसाचा एक तुकडा सळईत खुपसून भाजायला सुरवात केली. थोड्याच वेळात छान वास येऊ लागला.

"भाच्या! खरंच की रे तुला छान भाजता येते. मांसाचा वास असा असावा लागतो. तो तुकडा टाक इकडे!" मांत्रिक म्हणाला.

मांत्रिकाला लहानू म्हणाला—"मामा! अशी घाई करू नकोस. आणखी थोडे भाजले पाहिजे. जवळ येऊन वांकून पहा, कसा खमंग वास येतो आहे तो." लहानू म्हणाला.

मांत्रिक जवळ येऊन शेगडीवर डोळे-मिटून वांकून वास घेऊ लागला. त्याच वेळी लहानूने विस्तवावर राळीची पूड टाकली. त्याबरोबर मांत्रिकाची दाढी क्षणार्धात जळून गेली. लहानूने तत्क्षण ती

"बकरी होऊन चालता हो, इकडून!"

मांत्रिक लगेच बकरी होऊन 'बें' 'बें', असा ओरडत रानात निघून गेला.

मांत्रिकाची शक्तीच नष्ट झाल्यामुळे राजकन्येला स्वत:चे रूप आले. तिने लहानूचे आभार मानले.

लहानूने मांत्रिकाची सळई झोपडीत फेकून शेगडीतल्या विस्तवाने झोपडीला आग लावली आणि राजकन्येला घेऊन उजाडण्यापूर्वी राजवाड्यात परत आला.

कित्येक दिवसांनी आपली मुलगी स्वरूपे परतलेली पाहून राजाला परमानंद झाला. त्याच्या डोळ्यांना आनंदाश्रू आले. तिला पुन्हां मनुष्यरूप मिळवून देणाऱ्याशीच लग्न करणार असे राजकन्येने ठरविले होते. तिच्या इच्छेप्रमाणे राजाने लहानूशी राज-कन्येचा विवाह करून देऊन त्यालाच आपला वारस करून घेतले. लहानूने अण्णाला सोडवून त्याला आपल्याबरोबर राजवाड्यातच ठेवून घेतले.

बदललेले जोडपे

एका गावी रंगनाथ आणि रत्ना नावाचे नवराबायको रहात असत. त्या जोडप्याचे लहानसहान कारणावरून दररोज भांडण होत असे. रात्रंदिवस त्यांचे भांडण होई. गांवातल्या काही वडीलधाऱ्या मंडळींनी त्यांना किती समजावून सांगितले. परंतु कोणाच्या उपदेशांचा त्यांच्या मनावर यत्किंचितदेखील परिणाम झाला नाही.

दोघांचे भांडण होत राही. परंतु परस्परांना दोघं धरून होती. त्यांना रामू नावाचा एक मुलगा झाला. तो दोघांना जीव की प्राण होता. परंतु त्याचा अर्थ असा नाही की त्यांचे भांडण थांबले. रामू लहानाचा मोठा होत गेला तसतसे आईवडिलांचे रोज होणारे भांडण त्याला मुळीच आवडतनासे झाले. ते तो पहात होता. तेव्हां हे भांडण कसे थांबवायचे याचा तो विचार करू लागला.

त्याला फक्त बारावेच वर्ष लागले असेल तो गुरे चरायला नेई तेथे देखील तो हीच चिंता करीत बसे.

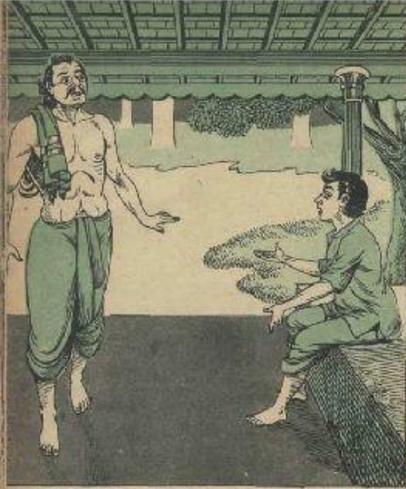
एकदा तो असा बसला असतां त्यांच्या गांवचा भूतबाधा दूर करणारा मांत्रिक आला. त्याने त्याला विचारले—"काय रे, फार विचारात दिसतो आहेस?"

रामू त्या मांत्रिकाला आईवडिलांच्या भांडणाची गोष्ट सांगून म्हणाला—"त्या दोघांचे भांडण चालू असले म्हणजे मला काही सुचतच नाही."

तो म्हणाला—"बाबा रे, तुझ्या आई-वडिलांचा स्वभाव बदलण्यासाठी तुला थोडे बदलावे लागेल. मी एक युक्ती सांगतो, तसे कर." असे सांगून त्याने रामूला काहीतरी समजावून सांगितले.

संध्याकाळी रामू गुरांना घेऊन घरी परतल्याबरोबर आईला म्हणाला—"आई,

कुमारी किशोरी मा. मराठे

माझा एक सदरा धुवून वाळत टाकायला तुला सांगितला नव्हता का सकाळी? इतकं कसं ग विसरतेस तू? तुला एकच एक मुलगा आहे, ही गोष्ट तरी तुझ्या लक्षात आहे की नाही, शंकाच!" असे म्हणत वांकड्या तिकड्या उड्या मारू लागला.

त्याचे हे विचित्र वागणे पाहून रत्ना घाबरून गेली. रामू पूर्वी कधी असे उलट बोलला नव्हता आणि आज एकाएकी त्याला काय झाले तिला कळेना. त्याने सदरा धुवून ठेव म्हणून सांगितलेच नव्हते. काही तरी विशेष कारण असले पाहिजे असा विचार करून ती काही बोलल्याशिवाय बाजारातून सामान घेऊन यायला निघाली.

काही वेळाने रंगनाथ शेतावरून परतला. त्याने मुलाला ढोपरात मान खुपसून बसलेला पाहून विचारले–"काय रे, असा कां बसला आहेस? बरं नाही का?"

"बरं नसायला काय झालं आहे? डोकं वर करून चालणंदेखील कठीण वाटूं लागलं आहे!" रामू म्हणाला.

"तसं वाटूं लागायला कारण काय, सांगशील तरी?" रंगनाथानाने विचारले.

"अंगात घालायला चांगले कपडे नाहीत, ऊन असो, पाऊस असो, थंडी असो, अनवाणी चालावे लागते. एकुलत्या-एका मुलाला असंच वागवायचं असतं नाही का?" रामूने चिडल्यासारखे उत्तर दिले.

ते ऐकून रंगनाथाची भूक तहानच उडाली. रामू बापाजवळ असे उर्मटपणाने चुकूनदेखील कधी तो बोलला नव्हता.

इतक्यात रत्ना बाजार करून घरी आली. बापाजवळदेखील तो नेहमीसारखा बोलत नाही आहे हे पाहून तिच्या छातीत 'धस्स' झाले.

रात्री जेवतांनासुद्धा रामू आईवडिलांशी विचित्रपणेच वागला बोलला. कारण तो मांत्रिकाच्या सल्ल्याप्रमाणे सर्व नाटक करीत होता. एक आठवडा लोटला.

रत्ना [illegible] म्हणाली– मला काही तरी भूतपिशाच बाधा तर झाली नसेल. मांत्रिकाला बोलावून पाहू या का?"

"मंत्रतंत्र काय घेऊन बसली आहेस? औषध देवविले पाहिजे वैद्याचे!" रंगनाथ म्हणाला.

"या रोगाला औषध कोण देणार? चांगला मांत्रिक कोणी असेल तर क्षणाभरात मंत्र टाकून मुलाला शुद्धीवर आणील." रत्ना म्हणाली.

"वैद्याशिवाय या आजाराला इतर कोणती ही चिकित्सा कामाची नाही." रंगनाथ म्हणाला.

दोघां नवराबायकोची बरीच बाचाबाची झाली. रामू काही वेळ ऐकत राहिल्यावर म्हणाला–"मी सांगतो त्या मांत्रिकाकडेच पाहिजे तर मी यायला तयार आहे!"

मी कोणाकडे येत नाही, असे न सांगता त्या वेडातही एका मांत्रिकाकडे यायला तयार आहे हे ऐकून नवराबायकोच्या मनाचे थोडे समाधानच झाले. दोघं मांत्रिकाकडे त्याला घेऊन गेली.

त्यांनी सांगितले ते सर्व ऐकून घेऊन मांत्रिक म्हणाला–"तुमच्या मुलाचा हा आजार बरा होणे तितकेसे कठीण वाटत नाही. मी तुम्हां दोघांना एकेकट्याने एक प्रश्न विचारीन. त्या प्रश्नाचे तुम्ही खरे ते

उत्तर सांगितलेत तर मी एका क्षणात त्याचा आजार बरा करून दाखवितो."

त्याने प्रथम रंगनाथाला निराळे बोलावून विचारले–"रामू तुझाच मुलगा ना खरं सांग?"

तो प्रश्न ऐकून रंगनाथ चकितच झाला. पण रागावल्याशिवाय म्हणाला–"होय!"

नंतर त्याने रंगनाथाला परत पाठवून त्याच्या बायकोला बोलावून तोच प्रश्न विचारला–"रामू तुझाच मुलगा ना?" ती देखील चकित होऊन म्हणाली–"होय! नाही तर काय?"

नंतर त्याने दोघांना एकत्र बोलावून म्हटले–"तुम्ही दोघांनी बरोबर उत्तर दिले

नाही. एका आठवड्याने विचार करून येऊन पुन्हां याच प्रश्नाचे उत्तर द्या."

एक आठवडा लोटला. दोघे मांत्रिकाकडे आले. त्याने दोघांना निरनिराळे बोलावून पुन्हां तोच प्रश्न विचारला.

या खेपेस रंगनाथाने बराच विचार केल्यासारखे उत्तर दिले–"तो माझ्या बायकोचा मुलगा आहे हो!"

रत्नाने उत्तर दिले–"तो माझाच मुलगा हो!"

या खेपेस मांत्रिक थोडे स्मित करून म्हणाला–"पुन्हां दोघांची उत्तरे बरोबर नाहीत. आणखी खूप विचार करून एका आठवड्यानंतर येऊन बरोबर काय ते उत्तर द्या."

रामूचे वेड दिवसेंदिवस वाढतच गेले. या खेपेस काय उत्तर द्यावे, याचा परस्परांशी विचार करून दोघे काही तरी ठरवून उत्तर द्यायला एका आठवड्याने आले.

मांत्रिकाकडे पोचल्यावर दोघांनी निरनिराळे भेटूनही एकच एक उत्तर [illegible] आहे हो!"

या वेळी मांत्रिक मोठ्याने हंसला आणि म्हणाला–"फक्त याच वेळी तुम्ही अगदी बरोबर उत्तर दिलेत. इतक्या दिवसांनी तुमच्या मानेवरचे भूत पळाले आणि तुम्ही दोघे परस्परांशी डोके ठिकाणावर ठेवून बोललात. नवराबायकोने परस्परांशी बोलायचे नाही, जे बोलायचे ते भांडण्यासाठीच! परस्परांचा सल्ला घेण्यासाठी नाही तर ते बोलणे म्हणजे परस्परांविरुद्ध ओढाताणच नाही का? आयुष्यभर भांडतच राहणार का? रामूला काही झालेले नाही. त्याने माझ्या सल्ल्यानेच हे सर्व नाटक केले होते. दोघं परस्परांच्या हिताच्या गोष्टी बोला. परस्परांचा सल्ला घ्या. तुमचा मुलगा म्हणजे एक रत्न आहे. तुम्ही आपल्या भांडणामुळे त्याला नको जीव करून सोडले होते."

रंगनाथ आणि रत्नाची चांगलीच कानउघाडणी झाली. त्यांनी भांडायचे सोडले. रामूचे पुढील आयुष्य सुखाचे झाले.

सत्यकामाची जादू

हीरागढ नावाच्या देशात हरवर्मा नावाचा एक इमानदार व धर्मभीरू व्यापारी रहात असे. थोडा लाभ मिळे त्यावर त्याच्या मनाचे समाधान होई. सांठेबाजी, मिसळधान्य वगैरे गोष्टी त्याला मुळीच आवडत नसत. स्वतःला अशा नीतिनियमांनी बांधून ठेवले असून ही त्याने पुष्कळ ऐश्वर्य संपादन केले. गिऱ्हाइकांचा त्याच्या मालावर व त्याच्यावर फार विश्वास होता. म्हणून त्याच्या दुकानांसमोर गिऱ्हाइकांची नेहमीच गर्दी असे.

वृद्धापकाळी त्याला मरण आले तेव्हां त्याचा एकुलता एक मुलगा शंखवर्मा त्याच्या सर्व संपत्तीचा वारस झाला. शंखवर्माचा स्वभाव बापाच्या अगदी उलटा होता. तो महास्वार्थी, लोभी आणि दुष्ट स्वभावाचा होता. परंतु तो लबाड होता. सर्वांशी गोडगोड बोलून आपले काम करून घेई. तो केव्हां गळा कापील सांगणे कठीण होते. मनातल्या मनात तो कित्येक कट रचून फायद्यावर नजर ठेवी. त्याचे लग्न शेजारच्या राज्यातल्या एका लबाड व्यापाऱ्याच्या मुलीशी झाले होते. ती सुद्धा नवऱ्यासारखीच वस्ताद होती. ती नवऱ्याला त्याच्या लबाडीच्या कामात मदत देत असे."

हीरागढ म्हणजे रत्नांचे आगर होते. जमीन सुपीक होती आणि पाऊस पाणी नियमित वेळेवर होई. प्रजेला कधी कष्ट सहन करावा लागल्याचे आठवत नव्हते.

त्या वर्षी पीक चांगले निघाले. दूरदुरून लोक येऊन जास्त किंमत देऊन धान्य विकत घेऊन जात. खळ्यातच धान्याची खरेदी होऊन गेली. चांगला भाव मिळत होता म्हणून शेतकऱ्यांनी आनंदाने आपला बराचसा माल परदेशी व्यापाऱ्यांना विकून

टाकला. धान्य विकत घेणारे जसे आले तसेच नाहीसे पण झाले.

काही महिने लोटल्यावर दुकानात अन्न-धान्य दिसेनासे झाले. धान्याची तूट होताच राजाने आपली सर्व कोठारे खुली केली. परंतु ते अन्नधान्य असंख्य प्रजेला कसे काय पुरणार? तूट कायम ती कायम.

दुष्काळाने भयंकर रूप धारण केले. उपाशी मरणारांची संख्या वाढू लागली. राजाला काय करावे सुचेना. आपल्या प्रजेचे हाल पाहून राजाच्या डोळ्यांना पाणी येई. परंतु त्या पलीकडे करणे त्याला अशक्य वाटू लागले. अशा परिस्थितीत शंखवर्मा एकदां राजाच्या दर्शनास आला. म्हणाला–" महा-

घडू शकेल, सांगण्याची कृपा करावी."

"आमच्या प्रजेची सेवा अनेक प्रकारे करण्यासारखी आहे. पुन्हा पिके येऊन कापणी होईपर्यंतच काय तो हा प्रश्न आहे. तो सोडवायला काही युक्ती असेल तर सांग!" राजा म्हणाला.

"मी आपला दासानुदास आहे. विचार करायला मला फक्त दोन दिवसांचा अवधी देण्याची कृपा करावी." शंखवर्मा म्हणाला.

तिसऱ्या दिवशी तो पुन्हां महाराजांच्या दर्शनास येऊन म्हणाला–"आपल्या शेजा-रचे राज्य शक्तिगढ आहे तेथून आपणांस तांदूळ मागविता येईल. हद्दीविषयी आपले त्यांच्याशी वैर आहे ही गोष्ट खरी असली तरी महाराजांनी विनंती केली तर शक्ति-गढचा राजा आपल्यास नक्कीच मदत करील."

"अशक्य! तो आमच्या कीर्तीप्रतिष्ठेचा प्रश्न आहे. मी शत्रूच्या दारासमोर भीक मागायला कदापी जाणार नाही." राजा म्हणाला.

शंखशर्मा क्षणभरच विचार करून थांबून म्हणाला–"आपण म्हणालात ते बरोबर आहे. मीच मूर्खपणाने बोललो होतो. प्राणापेक्षा प्रतिष्ठा मोठी असते ही

क्षमा करा. मी आणखी एक सूचना करावी, म्हणतो. ती आपणांस नक्कीच पसंत पडेल. त्यामुळे आपल्या शत्रूचे नुक-सानसुद्धां आपल्याला करतां येईल."

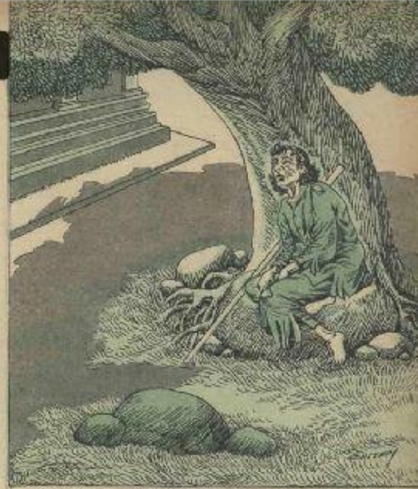
"अशा गोष्टींना मी नकार कसा काय देईन?" राजा म्हणाला.

"एका दगडाने दोन पक्षी मारतां येतील. शक्तिगढ येथे माझे सासरे राहतात त्यांच्या मदतीने मी आपल्या प्रजेला चार पांच महीने पुरेल एवढे अन्नधान्य त्या राजाच्या नकळत आणवितो. त्यासाठी जो थोडा जास्त खर्च होईल त्याच्याकडे आपण दुर्लक्ष करावे.' शंखवर्मा म्हणाला.

"चोर बाजार हा प्रामाणिकपणाचा व्यापार नाही; परंतु त्यामुळे आपल्या प्रजेला जर अन्नधान्य मिळणार असेल तर मी त्या गोष्टीस होकार देईन. त्यामुळे शत्रूचे नुकसान होईल हेदेखील खरे आहे. परंतु समज, तुम्ही असा चोरीचा धंदा केलात तर धान्याच्या किमती कितीशा वाढवाव्या लागतील?" राजाने विचारले.

"सामान्य किमतीपेक्षा काही नाही तरी चौपट किंमत द्यावीच लागेल." शंखवर्मा म्हणाला.

"ते तर फारच जास्त झाले नाही का?" राजाने विचारले.

"चोरीने माल आणवायचा म्हणजे जास्त खर्च होणारच महाराज!" शंखवर्मा, महाराज अनुकूल असल्याचे पाहून म्हणाला.

शंखवर्मा रहात असे तो त्याच्या बापाने शेवटीशेवटी बांधलेला एक मोठा वाडाच होता. त्याच्या चारी बाजूला एक मोठे आवरण होते. त्यातच एक कुंड, उद्यान आणि देऊळ होते. देवळाच्या आवाराची भिंत भक्कम होती. देवळाच्या जवळच एक लहानशी आमराई होती.

शंखवर्मा पहिल्याने महाराजांच्या दर्श-नाला गेला होता त्या दिवशी एक व्यक्ती देवालयाच्या प्रदक्षिणेच्या अंगणात बसलेला होता. त्याचे नाव सत्यकाम होते. तो एका

खेडेगावात राहणारा, परंतु हुशार आणि समजूतदार मनुष्य होता. त्याची बायका पोरे दुष्काळाच्या संकटांत सांपडून उपाशी मरण पावली. जी जिवंत राहली ती घर-दार सोडून फिरत त्या दिवशी नेमकी त्या देवालयाच्या धर्मशाळेत येऊन पोचली.

सत्यकाम एका झाडाला टेकून बसला असतां त्याला देवळाच्या चौथऱ्याच्या फटी-तून मुंग्या बाहेर येत असलेल्या दिसल्या. प्रत्येक मुंगीच्या तोंडात एकेक तांदुळाचा दाणा होता. ते पाहून त्याच्या डोक्यात एक नवीन प्रकाश पडल्यासारखे झाले. ते देऊळ त्यांच्या देशातल्या एका श्रीमंत व प्रसिद्ध अशा व्यापाऱ्याचे असल्याचे त्याला माहीत होते. त्याने एक बांबूची काठी हातात घेतली आणि तिच्या आधारे लंगड्यासारखा चालत चौथऱ्याच्या कोपऱ्यात गेला आणि बांबूने ती जागा वाजवून पाहू लागला. काठीच्या आवाजावरून त्या जागे-खाली तळघर असावे 'व त्यात तांदुळाची पोती दडवून ठेवलेली असावीत असा एक संशय त्याच्या मनात आला. प्रजेला खायला मिळत नाही आणि अन्नाविना कित्येक लोक तडफडून मरत असतां इतके धान्य येथे कसे काय आले?' ही गोष्ट सरकार दरबारात पोचविली पाहिजे.

तो विचार मनांत येताच तो प्रधानाला भेटायला गेला आणि म्हणाला–"प्रधान! शंखवर्माच्या देवळात जे तळघर आहे त्यात पुष्कळ धान्य आहे."

"तुझे डोके ठिकाणावर आहे ना? शंख-वर्माला तू काय सामान्य मनुष्य समजलास? फार मोठी आसामी आहे. त्याचा बाप व तो धर्मभीरू म्हणून प्रसिद्ध आहेत. त्याच्या-विषयी स्वप्नातदेखील असा विचार आणू नकोस. बरं तर जा!" प्रधान म्हणाला.

सत्यकामने कोतवालाकडे जाऊन सांगून पाहिले. परंतु तेथेसुद्धां त्याला त्याच्या प्रयत्नात यश आले नाही. तेव्हां त्याने कष्ट सहन करणाऱ्या प्रजेच्याच नजरेसमोर ही गोष्ट आणण्याचे ठरविले.

दोन दिवस असेच गेले. तिसऱ्या दिवशी संध्याकाळी तो एका वडाच्या झाडाखाली येऊन बसला. अन्नान्न करीत गांवभर फिर-णारे पुष्कळ लोक तेथे आले. जिवंत प्रेतेच होती ती. शंखवर्माच्या विषयींच ती काही तरी बोलत असल्याचे ऐकून सत्यकामाची उत्सुकता वाढली. त्याने त्यांना विचारले– "कोण हा शंखवर्मा? कसा काय आहे तो?"

"देवासारखा पावला आम्हांला. उदार, दयाळू आणि दानशूर! सर्वांना दान करतो तो." एक जण म्हणाला.

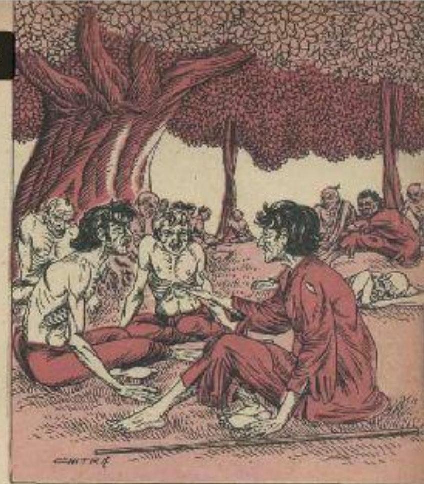
"अन्नदान करतो का?" सत्यकामने विचारले.

"नाही, पैसे देतो!" तो म्हणाला.

"पैसे कशासाठी, जाळायला? बाजारात धान्य मिळाले तर ना? पैसे मिळाले तरी काय फायदा? आपल्याला म्हणून तर झाडांचा पाला, कंदमुळे खाऊन आपले मरण पुढे ढकलावे लागत आहे! आपल्याला जिवंत ठेवण्यासाठी तो काही करतो आहे का?" सत्यकामने विचारले.

तो संवाद ऐकायला आणखी काही लोक जमा झाले. सत्यकामने विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर प्रत्येक आपापल्या परीने देत गेला.

"तोच नव्हे, आणखी कोण काय करू शक-णार? तो आहे व्यापारी. धान्य असेल त्या-च्याकडे तर तो विकत देईल, होय की नाही?

आपले रक्षण स्वत: राजा करू शकला नाहीतर एक व्यापारी का आपल्याला वांचविणार? देवाची कृपा नाही आपल्यावर. आपलं मरण लिहून ठेवले आहे!" सत्यकाम म्हणाला.

त्या सर्व लोकांचे मत शंखवर्माविषयी चांगले आहे, हे ओळखून त्यांचे मन बदला-यला काहीतरी युक्ती केली पाहिजे, असा विचार सत्यकामच्या मनात आला. तो उरलेल्या लोकांशी बोलताना असे म्हणाला– "मित्र हो! खरेखोटे काय ते मला माहीत नाही. परंतु आज संध्याकाळी एक विचित्र गोष्ट घडली खरी. मी झोपेच्या गुंगीत असतां कोणीतरी येऊन माझ्या कानात सांगितले–'बाबा रे, हा दुष्काळ मनुष्य-

निर्मित दुष्काळ आहे. एका लबाड माणसाने सर्व धान्याचा मोठा सांठा करून ठेवला आहे आणि त्यामुळे दुष्काळाचे संकट ओढवले आहे. त्या दुष्टाला पकडून देण्याची शक्ती मी तुला देतो. ही शिट्टी घे. हिच्या मदतीने तुला दुष्ट लबाड माणसांची गुपिते चव्हाट्यावर आणता येतील.' मी दचकून उठून पाहिले तर माझ्या पायाजवळ खरो-खरच एक शिट्टी ठेवलेली दिसली."

"बघू तर दे ती शिट्टी!" असे एकदम सर्व म्हणाले.

सत्यकामने आपल्या खिशातून एक शिट्टी काढून त्यांना दाखविली. सर्वांनी ती फार लक्षपूर्वक पाहिली.

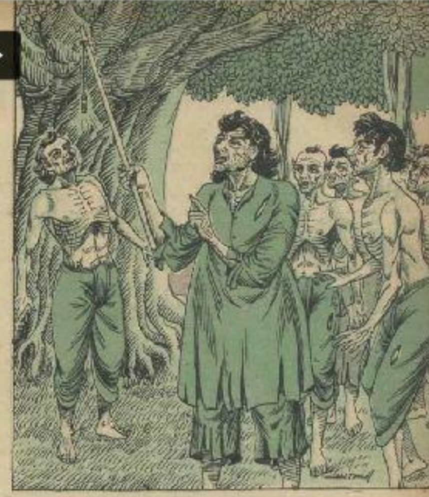
एका जणाने विचारले—"ही शिट्टी धान्याच्या सांठेबाजाला कशी काय धरून देणार बुवा?"

"उद्यां सकाळी तुम्ही सर्व स्वतःच्या डोळ्यांनी पहा ना! परंतु त्या पूर्वी तुम्ही समोरच्या शेतात शक्य तितक्या जास्ती लोकांना जमा करा." सत्यकाम म्हणाला.

ह्या सत्यकामाचा धंदा बाहुल्या करण्याचा होता. तो देवदेवींच्या बाहुल्या छान तयार करीत असे. जादू करण्यात तो फारच पटाईत होता. सीमंतिनी नावाची त्याला एक सहा वर्षांची मुलगी होती. आपल्या बापाच्या जादूच्या प्रयोगाची तिला फार आवड होती. ती याच दुष्काळात मरण पावली होती. तिची ती शिट्टी होती. ती फुंकल्या-शिवाय वाजे. त्याच्या कुटुंबातली सर्व माणसे एकामागून एक उपासमारीने मेल्या-वर सत्यकामने आपल्या सर्व वस्तू एकेक करून विरक्ती झाल्यामुळे टाकून दिल्या. परंतु ती एक शिट्टी मात्र मुलीची आठवण म्हणून तो स्वतःजवळ एका पिशवीत ठेवीत असे.

ही एक विशेष तऱ्हेची शिट्टी होती. एका रबराच्या नळीच्या एका टोकाला रबराचीच एक पिशवी बसवलेली होती आणि दुसऱ्या टोकाला शिट्टी बसवलेली होती. म्हणून रबराची पिशवी दाबली की रबराच्या पिशवीतला वारा शिट्टीतून जाई आणि शिट्टी वाजे. ही रबराची पिशवी सत्यकामने आपल्या उजव्या खाकेत दिसणार नाही अशी आणि शिट्टी डाव्या बाजूला सदऱ्याच्या आड राहील अशी अडकवून ठेवली. त्याने तशीच आणखी एक शिट्टी एका काठीच्या टोंकाला लोंबत राहील अशी बांधली. काठी डाव्या हाताने धरून खाकेतली पिशवी दाबली तर काठीला बांधलेली शिट्टी फुंकल्याशिवाय वाजते असा भास होई. पिशवी किती वेळां व कशी दाबायची हे त्याला बरोबर माहीत होते. त्याने त्याच दिवशी रात्री सर्व तयारी करून ठेवली.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्याबरोबर वडाच्या झाडासमोरच्या शेतात अस्थिपंजर झालेले जिवंत प्रेतांसारखे शेकडो लोक जमले. सत्यकामने आपली दुसरी शिट्टी सर्वांना चांगली पाहून घ्या म्हणून सांगितले. नंतर त्याने ती शिट्टी काठीच्या टोकाला लोंबत राहील अशी बांधली. त्याने डाव्या हातात काठी धरली आणि म्हणाला—"मित्र हो! मला पडलेल्या स्वप्नाची गोष्ट तुम्ही सर्वांनी ऐकलीच असेल. सांठेबाज लोकांनी जिथे कोठे चोरून माल लपविला असेल ती कोठे आहे ही शिट्टी सांगेल. शिट्टी एकदां वाजली तर त्याचा अर्थ 'हो' आणि दोनदां वाजली तर त्याचा अर्थ

'नाही' असा आहे. पाहू या तर ही शिट्टी काय म्हणते?"

"ठीक! कबूल!" सर्व म्हणाले.

"या भागातला सर्वांत मोठा व्यापारी आहे, त्याच्या पासूनच सुरवात करू या तर. त्याचे नांव काय बरे?" सत्यकामने विचारले.

"शंखवर्मा!" असं कोणीतरी उत्तर दिले.

सत्यकाम शिट्टीला संबोधन करून म्हणाला—"शिट्टे! शंखवर्मा सांठेबाज आहे का? कृपा करून सांग!"

शिट्टी फक्त एकदांच वाजली. सर्व चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागले.

"तू सांगते आहेस त्या शंखवर्माने अन्न-ध्यान्याचाच सांठा केला आहे ना? पुन्हां सांग!" सत्यकाम म्हणाला.

पुन्हां शिट्टी एकदांच वाजली.

"त्याने धान्याचा सांठा गोदामात आणि कोठारांत करून ठेवला आहे का?" सत्यकामने शिट्टीला पुन्हां विचारले.

शिट्टी दोनदां वाजली.

"शिट्टी 'नाही' म्हणते!" सत्यकाम म्हणाला.

"देवळाच्या खाली तळघरात असला पाहिजे का सांठा तो?" सत्यकामने शिट्टीला विचारले.

शिट्टी एकदांच वाजली.

"तळघरातले धान्य आम्ही बाहेर काढले तर चालेलं का?" सत्यकामने शिट्टीला विचारले.

शिट्टी एकदांच वाजली. लोकांचे रक्त सळसळून आले.

"शिरा तर देवळात!" सर्व ओरडून घोष करू लागले.

जिना होता. सत्यकाम आपल्या अनुयायांसह त्या वाटेने आत गेला तेव्हां तळघरात सहस्रावधी तांदळाची पोती एकावर एक रचून ठेवलेली दिसली.

लवकरच ती गोष्ट राजाच्या कानावर गेली. तो आपल्या मंत्र्यासचिवांसह तेथे जातीने आला. त्याने शंखवर्माला कैद करविले. त्याने आपल्या सासऱ्याच्या सहकार्याने धान्य विकत घेऊन तळघरात सांठवून ठेवले आणि त्यामुळे कृत्रिम दुष्काळाने प्रजा संकटात पडल्याचे सिद्ध झाले. हे धान्य चौपट किमतीने विकण्याचा त्याचा विचार होता. शंखवर्मा समाजद्रोही असल्याचा आरोप सिद्ध झाला. राजाने त्याला फांशीची शिक्षा दिली.

सत्यकामच्या चातुर्याची राजाने वाखाणणी केली आणि त्याला आपला मुख्य सल्लागार म्हणून नेमले. सत्यकामच्या बुद्धिमत्तेने दुष्काळाचे संकट किंवा उपासमार राज्यात त्यानंतर कधी आली नाही.

गाढवाची सावली

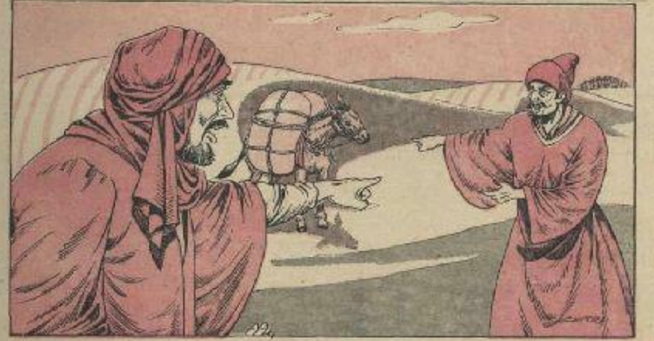
अरबस्तानात इब्राहीम नावाचा एक गरीब माणूस एक गाढव पाळून ते भाड्याने वापरायला देत असे. त्याच मिळकतीवर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. एके दिवशी एका परदेशी प्रवाश्याने ते गाढव भाड्याने घेतले आणि त्यावर बसून प्रवासाला निघाला. इब्राहीम गाढवाच्या पाठोपाठ पायी चालत होता.

ऐन दुपारी सूर्य डोक्यावर आला तेव्हां ऊन वाढले म्हणून थोडी विश्रांती घेण्यासाठी ते एका जागी थांबले. गाढवाच्या सावलीत तो प्रवासी जरा आडवा झाला. इब्राहीमला उन्हांतच बसून रहावे लागले. कारण गाढवाची सावली दोघांना पुरेल एवढी नव्हती.

तो प्रवासी गाढवाच्या सावलीत आडवा झाल्याबरोबर झोपून घोरू लागला. तेव्हां इब्राहीमने आपल्या गाढवाला थोडे दूर नेले आणि तेथे त्याच्या सावलीत झोपला. तोदेखील थोड्याच वेळाने चांगला घोरू लागला.

तिकडे तो प्रवासी थोड्या वेळाने जागा झाला. कारण ऊन कडक होते आणि त्या उन्हांत झोप कशी येणार? त्याने डोळे उघडून पाहिले तेव्हां त्याला इब्राहीम गाढवाच्या सावलीत घोरत असलेला त्याला दिसला. त्याने गाढवाला दूर नेल्याचे त्याच्या लक्षात आल्याशिवाय राहिले नाही. इब्राहीमला जागे करून तो त्याच्याशी खूप भांडला. तेव्हां इब्राहीम त्याला म्हणाला–"हे पहा, मी गाढव भाड्याने दिले होते, त्याची सावली नव्हती दिली."

दोघांचे भांडण हळूहळू मुष्टीयुद्धापर्यंत येऊन पोचले. त्यांची मारामारी संपली तेव्हां गाढव पाठीवरचे सामान खाली फेकून देऊन पसार झालेले होते.

अहंकार

नवगांव नावाच्या गावी शिवज्ञानी नावाचा एक पंडित रहात असे. गावकरी त्याच्या विद्वत्तेबद्दल त्याचा फार आदर करीत. त्याच्या घरी नेहमी पंडित जमत आणि त्यांच्यात शास्त्रार्थ होई.

त्याला पार्वती नावाची एक मुलगी होती. ती देखील विदुषीच होती. कानावर काही पडले की लगेच ते तिच्या लक्षात येत असे. शिवज्ञानी आपल्या शिष्यांना जे काही शिकवी पार्वती ते ऐकूनच ग्रहण करी. त्यांच्या घरांत पंडितांचा जो गंभीर विषयांवर शास्त्रार्थ होई त्यांत तिला न कळण्यासारखे काहीच नव्हते.

सर्व विषयांचे गंभीर ज्ञान असूनही शिवज्ञानी सारखा जाडा विद्वान त्याला अल्पज्ञान आहे असेच समजत असे. परंतु पार्वतीला वाटे की तिला कळत नाही किंवा माहीत नाही असे या जगात काही नाही. तिच्याहून तिप्पट वय असणाऱ्या विद्वानांशी कोणत्याही मोठ्या प्रश्नावर चर्चा होत असली तरी ती त्यांच्याशी बोलू लागे. हळूहळू ती पंडितांच्या शास्त्रार्थात भाग घेऊ लागली. हळूहळू तिचा वर चढपणा वाढत गेला.

पार्वतीला लहानपणापासूनच थोडा गर्व होता, परंतु मुलगी अजून लहान आहे, हळूहळू कळू लागल्यावर स्वत: शहाण्यासारखी वागेल असे शिवज्ञानींकडे येणाऱ्यांना वाटे. शिवज्ञानीला देखील वाटे की थोडी मोठी झाली की तिला कोठें कसे बोलायचे हे कळू लागेल. परंतु तिचा अहंकार तिच्या वयाबरोबर वाढतच गेला.

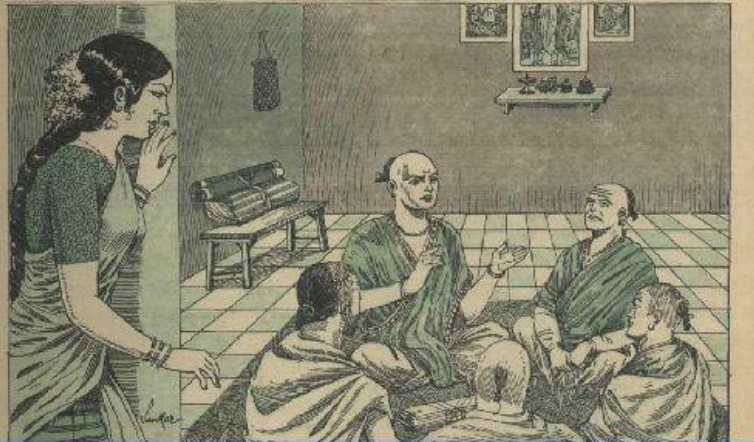
"बाळ! मोठी मंडळी बोलू लागली म्हणजे लहानांनी मधे बोलणे बरोबर दिसत नाही." असे शिवज्ञानीने मुलीला पुष्कळ समजावून पाहिले.

[illegible] बाबा? वय किती मोठे झाले तरी मूर्ख तो मूर्खच नाही का?" पार्वती म्हणे. तिचे पांडित्य इतरांना कळू नये असे बाबांना वाटते आहे, असे देखील तिला वाटे.

पार्वतीला पंधरावे वर्ष लागले. परंतु तिचा गर्व थोडादेखील कमी झाला नाही. शिवज्ञानीला सर्व कळत असूनही मुलीच्या स्वभावात बदल घडवून कसा आणायचा वगैरे गोष्टी ते आपल्या मित्रमंडळींना विचारीत आणि त्यांचा सल्ला घेत. इतक्यात नवरात्रीचा उत्सव सुरू झाला. दरबारात शास्त्रार्थ होणार होता म्हणून शिवज्ञानी पंडिताला शास्त्रार्थात भाग घेण्यासाठी बोलावणे आले. ते घरी नव्हते तरी त्यांच्या घरी पंडितांची सभा चालूच राहली. त्या सभेत कोणी विचारले नाही तरी पार्वती बोलू लागली.

एके दिवशी पंडितमंडळी पार्वती ऐकत असतां कोणत्यातरी महत्वाच्या विषयावर बोलत बसली होती. जुन्या तलावाच्या काठावर एक मंडप होता त्यावर कोणी काहीतरी लिहून ठेवले होते. कोणाला ते वाचता येईना की कळेना म्हणून प्रत्येकजण मान खाली करून निघून जात होते.

ते ऐकल्याबरोबर पार्वती म्हणाली–"मी वाचून दाखविते ते! किती कठीण असले तरी चालेल. कोणी लिहिले आणि ते मला वाचतां आले नाही तर मी शिवज्ञानी पंडिताची मुलगी नाही."

सौ. गोमती शं. ठाकूर

मंडपात काय लिहिले आहे ते पार्वती वाचणार आहे हे सर्व गांवकऱ्यांना कळले. सर्व गावकरी मंडपात जमले. पार्वतीने येऊन भिंतीला बांधलेला परदा बाजूला सारला आणि भिंतीवर लिहिलेले वाचले.

"करतां येईल अशांनीच हे मोठ्याने वाचावे. या तलावात दहा फूट खोल चिखल जमलेला आहे. मी फावडे, टोपली घेऊन हा चिखल एकटीने काढते. त्याला तुम्ही सर्व साक्षी रहा."

तिचे वाचणे पुरे झाल्याबरोबर कोणी तरी येऊन तिच्या समोर फावडे व टोपली आणून ठेवली.

हे सर्व कशासाठी?" पार्वतीने चकित होऊन विचारले.

तलावातला चिखल उपस." तेथे जमलेले लोक म्हणाला.

"मी वाचून दाखविते म्हटले. मी काम करून दाखविते असे नव्हते म्हटले." ती म्हणाली.

"[illegible] वाटलं की आम्ही [illegible] आहोत का? ते वाचून दाखविणाराने लिहिल्यासारखे केले पाहिजे असे लिहिले आहे. म्हणून आमच्या पैकी कोणी मोठ्याने वाचूनं दाखविले नाही. तू आपली फुशारकी दाखविण्यासाठी मागेपुढे न पाहतां वाचून दाखविलेस. फावडे आणि टोपली घे. आतां हे काम तुला करावेच लागेल." सर्व वडीलधारी मंडळी म्हणाली.

पार्वती निरुपाय होऊन रडू लागली.

सर्व वडीलधाऱ्या मंडळींनी तिची समजूत घालून तिला समजावून सांगितले. म्हणाली— "बुद्धी सर्वांनाच थोडी फार असतेच. परंतु कोणी आपल्या बुद्धीचे प्रदर्शन वेळीअवेळी करणे बरोबर नाही.

शिवज्ञानी पंडित परत आला तोंपर्यंत पार्वतीत पूर्ण बदल झाला होता. तिचा गर्व उतरविण्यासाठी त्याच्या मित्रांनी केलेल्या युक्तीमुळे त्यांच्या मुलीत झालेला बदल पाहून त्याला फार आनंद झाला.

लांचखाऊ

एका देशात कापूस खूप पिकत असे. परदेशातले लोक पुष्कळ किमत देऊन कापूस विकत घेत. त्यामुळे कापसाचे भाव फार वाढत गेले. तरी देशातल्या गरजा भागविण्या इतका पैसादेखील देशात उरत नसे.

म्हणून राजाने परदेशात जाणाऱ्या कापसावर कर लावून त्याच्यावर नजर ठेवण्यासाठी आणि तो वसूल करण्यासाठी एक विशेष अधिकारी नेमला. तो कापूस पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांकडून लांच घेऊन त्याला पसंत पडेल तो कापूस निर्यात होऊ देई. त्याने सर्व हिशोब मात्र खोटाच ठेवला. हळूहळू त्या अधिकाऱ्याने शेतकऱ्यांकडून जास्त जास्त लांच घ्यायला सुरवात केली. प्रजेला कापूस पिकविण्यासाठी केलेला खर्चदेखील मिळणे अशक्य वाटू लागले. तेव्हां त्यांनी सर्वांनी मिळून शेतकी खात्याचे जे मंत्री होते त्यांच्याकडे आपले गाऱ्हाणे नेले. म्हणाले—"या राज्यातले अधिकारी लबाड आहेत. हा कापसावरचा अधिकारी तर नुसता लाचखाऊ आहे. याला काढून टाकून दुसऱ्या चांगल्या अधिकाऱ्याला नेमावे." अशी विनंती केली.

मंत्र्याने सहानुभूती दाखवीत म्हटले—"तुम्ही सर्वजण प्रत्येकी मला एक एक हजार रुपये द्या. मी त्याला काढून टाकून दुसऱ्याला नेमतो."

दानशूर

फार पूर्वी कोशल देशात सिद्धेश्वर नावाचा एक उदार दानधर्म करणारा गृहस्थ रहात असे. तो त्याच्याजवळ जे काही आणि जेवढे असे त्यातले तो भुकेल्यांना अन्न देत असे. तो एक थोर दाता आहे हे ऐकून कोशलच्या राजाने विचार केला की अशा लोकांना मदत केली तर त्यात पुण्यच मिळेल. त्याप्रमाणे तो दररोज सिद्धेश्वराकडे शिधा पाठवू लागला.

सिद्धेश्वराची बायको हंसमती सर्व प्रकारे पतीला अनुरूप अशीच होती. तिच्याकडे येणाऱ्याला तिने कधी नाही म्हटले नाही. अशा त्या उदार जोडप्याला कोशल राज्य-भर लोक दानशूर म्हणून ओळखत. राजा जो शिधा पाठवी त्याच्यामुळे गोरगरिबांना अन्नदान करणे त्यांना फार सोपे झाले.

एकदां कोशल राजा सकुटुंब तीर्थयात्रेला निघाला आणि काशीला येऊन पोचला. सर्व मंडळी स्नानासाठी गंगेच्या घाटावर जात असतां काही शिपाई "महाराजांची स्वारी येत आहे, बाजूला व्हा!" असे ओरडत लोकांना बाजूला रेटीत येत होते. त्यांनी कोशलच्या राजाला सुद्धा रेटायला मागेपुढे पाहिले नाही.

ते पाहून कोशल राजाच्या शिपायांना राग आला. ते काशी राजाच्या शिपायांना म्हणाले–"कोशल राजा म्हणजे तुम्हांला काय वाटले? इतकी घमेंड कशाला?"

ते काशी राजाला ऐकू आले. त्याने आपला घोडा थांबविला आणि कोशल राजाला नमस्कार करून म्हणाला–"सिद्धेश्वर महाराज राहतात त्या देशाचे आपण अधिपती. ही गोष्ट माहीत नसल्यामुळे माझ्या शिपायांकडून आपणांस त्रास झाला. क्षमा करावी."

[illegible] वाटले. 'मी दिलेल्या शिध्यावर अन्नदान करणाऱ्या सिद्धेश्वराकरवी का मला ही कीर्ती मिळावी?' जास्त विचार न करतां त्याने काशीयात्रा लवकरच संपविली आणि कोशल देशात परतला. त्याने सिद्धेश्वराकडे जाणारा शिधा बंद करविला.

परंतु सिद्धेश्वर व त्याची बायको हंसमती दोघांना शिधा बंद झाल्याबद्दल काहीच दुःख किंवा कष्ट वाटल्यासारखे दिसले नाही. सिद्धेश्वराला अपकीर्ती मिळावी म्हणून कोशल राजाने त्याच्या घरी जास्त पाहुण्यांना पाठवायला सुरवात केली.

सिद्धेश्वराला आपले अन्नसत्र चालू राह-ण्यासाठी त्याच्याजवळ जेवढी जमीन किंवा घर वगैरे होते तेसुद्धां हळूहळू विकावे लागले. सर्व संपत्ती विकून टाकल्यावर सिद्धेश्वर चंदा वसूल करू लागला. त्या दानधर्माबद्दल ज्यांच्या मनात आदरभाव होता त्यांनी थोडे फार धन-सहाय्य केले.

परंतु तेसुद्धा क्रमाक्रमाने कमी होत गेले. एके दिवशी सिद्धेश्वराला फार कष्ट सहन करावा लागला. त्या दिवशी जेमतेम पसाभर धान्यच घरात होते आणि सुमारे वीस अतिथी येऊन बसले होते.

तेव्हां हंसमती आपले मंगळसूत्र काढून नवऱ्याला देत म्हणाली–"मनाला लावून घेऊ नका. प्रथम काम उरकून घ्या." अतिथिसत्कार निर्विघ्नपणे पार पडला.

त्या दिवसापासून सिद्धेश्वराकडे दान करायला एक दाणासुद्धा उरला नाही. तेव्हां दोघं नवरा बायको काशीयात्रेला जाण्याचे ठरवून निघाली.

वाटेत दोघं एका धर्मशाळेत उतरली. त्याच धर्मशाळेत आणखी तिघे यात्री उतरले होते. ते बोलता बोलता म्हणाले–"अलीकडे प्रवाश्यांना जेवणाखाणाची फार अडचण होऊ लागली आहे. आम्ही कोशल राजाच्या राजधानीत सिद्धेश्वर स्वामीच्या घरी गेलो होतो. पण ते तेथें नाहीत. त्यांच्याविषयी तुम्हांला काही माहीत आहे का हो?" त्यांनी सिद्धेश्वरालाच विचारले.

दोघां नवराबायकोला ते ऐकून आश्चर्य वाटले.

"तिकडेच आहेत. तुम्ही जाऊन पहा." सिद्धेश्वर त्यांना म्हणाला.

ते तिघे झोपल्यावर हंसमती पतीला म्हणाली–"काय हो, आपण आतांच घरी जाऊ या. हे येतील त्या आधी त्यांच्या जेवणाखाण्याची काही तरी व्यवस्था नको

बोलल्याचे पाप लागेल."

"जवळ फुटकी कवडीसुद्धां नाही, यांना–काय वाढणार तू?" सिद्धेश्वराने विचारले.

"काही हरकत नाही. आपल्या घरी एक उखळ व जाते आहे आणि इतर सामानपण आहे. ते विकून टाकू या." हंसमती म्हणाली.

दोघं परत आपल्या गांवी निघाली आणि उजाडण्याच्या सुमारास घरी येऊन पोंचली. उखळ विकायला म्हणून जागचे हलविल्याबरोबर त्यांना त्यांच्या पूर्वजांनी पुरून ठेवलेले धन सांपडले. हंडा होता तो. त्यांना आश्चर्यच वाटले.

त्या दिवशी त्यांनी त्या तिघांनाच नव्हे तर गांवभरच्या लोकांना बोलावून एक मोठे जेवण दिले.

तीं गोष्ट कोशल राजाला कळली. त्याने दिले नाहीतर देवाने दिले, असे त्याला वाटले. त्याला पश्चात्ताप झाला. त्याने त्यांच्याकडे पूर्वीप्रमाणे पुन्हां शिधा पाठवायला सुरवात केली.

युद्धाचा सातवा दिवस उजाडला. भीष्माने कौरव सैन्य मंडलव्यूह रचून उभे केले. त्यानंतर धृतराष्ट्राचे मुलगे, सहस्रावधी रथ आणि गजसैन्य, यांना भीष्माच्या रक्षणासाठी उभे करण्यात आले.

कौरवांचा व्यूह पाहून धर्मराजाने आपले सैन्य वज्रव्यूह रचून उभे केले. युद्ध आरंभ झाल्याबरोबर योद्धे परस्परांचे व्यूह भंग करू लागले. द्रोण आणि विराट, अश्वत्थामा व शिखंडी, दुर्योधन व धृष्टद्युम्न, नकुलसहदेव व त्यांचे मामा शल्य, विंदानुविंद व इरावंत, अनेक कौरव वीर व अर्जुन, भीम व कृतवर्मा, अभिमन्यू व धर्मराष्ट्राचे मुलगे चित्रसेन, कर्ण आणि दुर्मर्षण, अलंबस व सात्यकी, भूरिश्रवा व धृष्टकेतू आणि स्वतः धर्मराज व श्रुतायू यांचे परस्परांशी युद्ध सुरू झाले.

अर्जुनाशी युद्ध करीत असलेल्या वीरांनी त्याच्यावर शरवृष्टी सुरू केली. अर्जुनाने त्यांना तोंड देण्याच्या हेतूने इंद्रास्त्राचा प्रयोग केला. ते अस्त्र सोडल्याबरोबर त्याच्याशी युद्ध करणारे जखमी होऊन रणांगणावर लोळू लागले. त्याच्या प्रत्येक अमोघ बाणाला शत्रू बळी पडत होते. त्याच्यासमोर टिकाव धरणे अशक्य झाले तेव्हां कौरव वीर भीष्माचार्यांच्या आश्रयाला धावले.

त्यांच्यापैकी एक मुख्य सुशर्मा हा होता. त्याला दुर्योधन म्हणाला–"भीष्माचार्य अर्जुनाशी भयंकर युद्ध करण्यासाठी जात

आहेत. तुम्ही त्यांच्या मदतीला त्यांच्याबरोबर राहले पाहिजे. मागे पाऊल घेता कामा नये."

त्याप्रमाणे थोड्याच वेळाने भीष्माचार्य कौरव वीरांना बरोबर घेऊन अर्जुनावर तुटून पडले.

मध्यंतरी विराटाशी युद्ध करीत असतां द्रोणाचार्यांनी प्रथम त्याच्या सारथ्याला आणि घोड्यांना ठार केले. तेव्हां विराट त्याचा मुलगा शंख याच्या रथात बसून आला. आतां दोघे युद्ध करू लागले. तेव्हां द्रोणाचार्यांनी एक मर्मी बाण मारून शंखचा वध केला. विराट पळून गेला.

त्याचप्रमाणे अश्वत्थाम्याने त्याच्याशी युद्ध करीत असलेल्या शिखंडीच्या सारथ्याला व घोड्यांना ठार केले. तेव्हां शिखंडी तलवार हाती घेऊन अश्वत्थाम्याने सोडलेल्या बाणांचा ध्वंस करीत स्वतःचे रक्षण करू लागला. शेवटी त्याच्या हातातली तलवारच मोडून गेली. त्याने ती मोडकी तलवारच अश्वत्थाम्यावर फेकली आणि स्वरक्षणासाठी समोरून निसटून गेला.

अलंबस आणि सात्यकी यांचे अत्यद्‌भुत युद्ध झाले. अलंबसने आपल्या राक्षसी पद्धतीने माया पसरवून युद्ध सुरू करतांच सात्यकीने, त्याला अर्जुनाकडून मिळालेले इंद्रास्त्र सोडून अलंबसला जखमी केले. तेव्हां त्याला पळून जावे लागले.

धृष्टद्युम्नाने दुर्योधनाशी युद्ध करीत असतां त्याच्यावर शरवृष्टी करून त्याला जखमी केले आणि त्याच्या घोड्यांना ठार केले. दुर्योधनाने तलवार घेऊन रथातून उडी मारली आणि धृष्टद्युम्नावर धांवला. इतक्यात शकुनीने येऊन दुर्योधनाला आपल्या रथात बसवून घेतले आणि त्याला घेऊन पळून गेला.

भीमाशी युद्ध करीत असतां कृतवर्माने त्याला घायाळ केले व स्वतःदेखील जखमी झाला. त्याचे घोडे ठार झाले तेव्हां तो त्याचा मेहुणा वृषक याच्या रथात बसला.

भीमानेदेखील कौरव सैन्याचा पुष्कळ संहार केला.

उलूपी व अर्जुन यांचा मुलगा इरावंत याने त्याच्याशी युद्धाला आलेल्या विंदानुविंदाना पळून जाईपर्यंत बाणांचा वर्षाव करून बेजार केले आणि त्यांच्या सैन्याची दाणादाण उडविली.

घटोत्कच व भगदत्त यांचे युद्ध विचित्रच होते. भगदत्त एका मोठ्या हत्तीवर चढून पांडव सैन्याला तुडवीत चालून आला. आपले रक्षण करण्यास कोणी नाही असे वाटून पांडव सैन्य पळू लागले. परंतु घटोत्कच एकाएकी अदृश्य झाला आणि त्या पाठोपाठ कौरवांच्या सैन्यात हाहाकार उडून गेला. घटोत्कच पुन्हां प्रगट झाला आणि भगदत्तावर शरवृष्टी करू लागला. भगदत्ताने घटोत्कचाचे बाण भंग करून त्याच्यावर गदाप्रहार सुरू केला. तेव्हां घटोत्कच भगदत्तासमोर उभे राहणे अशक्य वाटून पळून गेला.

नकुल आणि सहदेव यांनी त्यांचे मामा शल्य याच्याशी युद्ध करून त्या वीराला मूर्च्छित केले. शल्याचा सारथी शल्याला दूर घेऊन गेला. नकुल सहदेव यांनी जय मिळाल्याबद्दल जयघोष केला तो ऐकून कौरवसैन्य निराश व हतोत्साह झाले.

तोंपर्यंत मध्याह्न होऊन सूर्य डोक्यावर आला होता.

अभिमन्यू व धृतराष्ट्राच्या मुलांच्यामध्ये झालेल्या युद्धात अभिमन्यूने चित्रसेन, विकर्ण आणि दुर्भर्षण या तिघांचा रथ नष्ट केला. ते पाहून अभिमन्यूवर कौरव वीर धावून आले. तेव्हां अभिमन्यूच्या मदतीला अर्जुन धावून आला. दोघांचे परस्परांशी फार मोठे युद्ध झाले. अर्जुनाच्या हल्ल्यासमोर कोणाचा टिकाव लागला नाही. सुशर्माचे अनेक नातेवाईक अर्जुनाच्या बाणांना बळी पडले सुशर्मा आपल्या काही निवडलेल्या वीरांना बरोबर घेऊन अर्जुनाशी युद्धाला आला.

अर्जुनाने त्या सर्वांना पळवून लावले आणि भीष्माचार्यांशी युद्ध करण्यासाठी पुढे सरसावला. वाटेत त्याला दुर्योधन, सैंधव आदिकांशी युद्ध करावे लागले.

भीष्याचार्य होते तेथे अर्जुन येऊन पोचला, त्याच वेळी धर्मराज, भीम, नकुल व सहदेव देखील येऊन पोचले. अशा तऱ्हेने पांचही पांडव आणि भीष्माचार्य यांचे एकाच वेळी युद्ध सुरू झाले.

पांचही पांडव युद्धाला आले होते तरी ते भीष्माचार्यांना विचलित करू शकले नाहीत. इतक्यात जयद्रथाने येऊन सर्वांच्या धनुष्याचे स्तंभन केले. म्हणजे त्यांची धनुष्ये वाळूनाशी झाली. दुर्योधनाने धर्मराजाला

पुरेसे करून सोडले. शल्य इत्यादिक कौरव वीरांनी पांडवांवर जोराचा हल्ला करून त्यांना किंकर्त्तव्यमूढ करून सोडले.

धर्मराज शिखंडीजवळ येऊन म्हणाला– "तू भीष्माचा वध करीन, म्हणाला होतास ना? पहा, आज भीष्माचार्यांनी किती भयंकर युद्ध सुरू केले आहे? तू त्यांना म्याला आहेस असे वाटते आहे. तेव्हां तू दाखव आपला काय पराक्रम तो."

ते ऐकून शिखंडी भीष्माचार्यांशी युद्ध करायला निघाला. वाटेत त्याला शल्याने अडविले आणि त्यावर आग्नेयास्त्र सोडले. परंतु शिखंडी मुळीच म्याला नाही. त्याने वारुणास्त्राचा प्रयोग केला.

मध्यंतरी भीष्माचार्यांनी धर्मराजाचे धनुष्य आणि ध्वज नष्ट करून सिंहगर्जना केली. धर्मराज घाबरून गेला.

भीम गदा घेऊन जयद्रथाच्या अंगावर धावला. त्याच्यावर होणाऱ्या बाणांची पर्वा न करतां भीमाने पुढे जाऊन गदाप्रहार करून जयद्रथाच्या रथाचे घोडे ठार केले. तेव्हां दुर्योधन भीमावर धांवला. भीमाने त्याच्यावर देखील हल्ला सुरू केला. भीमाच्या गदाप्रहारासमोर टिकाव लागला नाही तेव्हां दुर्योधनाच्या जवळ होते नव्हते ते सर्व कौरववीर त्याला एकटा सोडून पळून

बचाव करून परतला तेव्हां सर्वांनी त्याचे अभिनंदन केले. धृतराष्ट्राचा मुलगा विकर्ण याने चित्रसेनाला आपल्या रथात बसवून घेतले.

काही वेळाने शिखंडी भीष्माचार्यांसमोर येऊन युद्ध करण्यास उभा राहला आणि त्यांना युद्धाला आह्वान केले. परंतु भीष्माचार्यांनी त्याच्याकडे लक्षच दिले नाही.

सूर्यास्ताची वेळ होत आली होती, तेव्हां धृष्टद्युम्न, सात्यकी वगैरेंनीं येऊन कौरव सैन्याचा संहार सुरू केला. त्याच वेळी विंदानुविंदांनी येऊन धृष्टद्युम्नाशी युद्ध सुरू केले. त्यांनी त्याचा रथ नष्ट केल्यावर तो सात्यकीच्या रथात बसला.

त्या दिवसाचे युद्ध संपूर्ण होण्यापूर्वी अर्जुनाने सुशर्मा आदिक कौरव वीरांना पुरेसे करून सोडले. भीमाने दुर्योधन आदिक वीरांना जिंकले. सूर्यास्त होतांच दोन्ही पक्षातील वीर आपापल्या शिबिराकडे निघाले. त्यांनी प्रथम अंगात शिरलेले बाण काढले आणि परस्परांचे औषधपाणी केले. त्यानंतर युद्धाच्या गोष्टी विसरून काही वेळ गायनवादनात मग्न झाले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी दोन्ही पक्षातील सैन्यात युद्धाची तयारी सुरू झाली. व्यूह प्रतिव्यूह रचून त्यांनी युद्ध आरंभ झाल्याची

घोषणा केली. त्या दिवशी भीष्माचार्यांनी सुरवातीपासूनच रुद्रावतार घेतला होता. ते पाहून धर्मराजाने आपल्या सर्व प्रमुख वीरांना भीष्माचार्यांशी युद्ध करण्यास पाठविले.

भीष्माचार्यांनी सौमक, सृंजय आणि पांचाल देशाच्या अनेक वीरांचा वध केला. त्यांच्यासमोर उभा राहून युद्ध करू शकणारा एकटा भीम काय तो उरला. तोसुद्धा भीष्माचार्यांसारखाच भयंकर युद्ध करीत होता. त्याने त्यांच्या सारथ्याचा वध केला आणि त्यांचा रथ उलटून पाडला. त्याने भीष्माचार्यांच्या मदतीला आलेल्या सुनाभ नावाच्या धृतराष्ट्राच्या मुलाला ठार केले.

ते पाहून धृतराष्ट्राचे सात पुत्र आदित्यकेतू, बह्वशी, कुंडधार, महोदर, पंडितक, अपराजित आणि विशालाक्ष भीमावर चालून आले. भीमाने मर्मीबाण सोडून त्या सर्वांचा वध केला. ते पाहून दुर्योधनाचे सर्व धाकटे भाऊ थरथर कांपू लागले. दुर्योधन शोक करीत भीष्माचार्यांकडे जाऊन म्हणाला– "अजोबा! माझ्या सर्व धाकट्या भावांना भीम ठार करीत आहे. निर्भय होऊन युद्धाला जो कोणी समोर आला त्याला त्याने जणुंकाही ठार करण्याची प्रतिज्ञाच केली आहे. तुम्ही आमच्या बाजूने उत्साहाने युद्ध करीत नाही, असे मला वाटू लागले आहे. मी मोठ्या संकटात सांपडलो आहे."

भीष्माचार्यांना त्या गोष्टीचा राग आला. दुर्योधन शोक करीत बसला होता. त्याला संबोधन करून भीष्माचार्य म्हणाले–"मी तुला पूर्वीच सांगितले नव्हते का? तुला हे सर्व माहीत नव्हते का, तुझा जो भाऊ समोर येईल, भीम त्याचा वध सर्वांत प्रथम करील. मला व द्रोणाचार्यांना तू या युद्धात व्यर्थ ओढलेस. आम्ही आपल्या शक्तीची पराकाष्ठा करीत आहो. आतां तूच काय तो पराक्रम दाखवून पांडवांचा वध कर."

मध्याह्नाच्या सुमारास युद्धाला भलताच जोर चढला. भीष्माचार्यांनी जणुंकाही भीष्मअवतारच घेतला होता. त्यांच्याशी युद्धाला धृष्टद्युम्न, सात्यकी, शिखंडी आपापली सैन्ये घेऊन आले. त्याचप्रमाणे विराट व द्रुपद सोमकांना बरोबर घेऊन आले. याशिवाय कैकेय वीर, धृष्टकेतू आणि कुंतिभोज आपापली सैन्ये घेऊन भीष्माचार्यांशी युद्ध करण्यास आले. अर्जुन, उपपांडव आणि चेकितान इतर कौरव वीरांशी युद्ध करीत होते. अभिमन्यू, भीम आणि घटोत्कच आणखी एका बाजूने कौरव सैन्याचा ध्वंस करीत होते.

कौरव वीरदेखील पांडव सैन्याचा संहार करू लागले. द्रोणाचार्यांनी सोमकांचा आणि सृंजयांचा वध केला. द्रोणाचार्यांच्या हाती रणांगणावर पडणारे पांडववीर आणि

भीमाच्या हाती मरणारे कौरव सैन्य यांच्या आक्रोशाने भूमंडल दुमदुमले.

अशा तऱ्हेने युद्धाला रंग चढू लागला तेव्हां अर्जुनाचा मुलगा इरावंत कौरव सैन्यावर अती उत्साहाने तुटून पडला.

इरावंताची आई ही नागराज ऐरावत याची मुलगी होती. तिच्या पतीचा गरुत्मन्ताने वध केल्यानंतर ऐरावतने तिला अर्जुनाकडे पाठविले. ती अर्जुनाच्या शौर्य सौंदर्यावर भाळली. तिच्या पोटी अर्जुनाला मुलगा झाला तोच हा इरावंत. इरावंत नागलोकातच लहानाचा मोठा झाला. परंतु इरावंताचा चुलता अश्वसेन हा अर्जुनाचा द्वेष करीत असे. म्हणून त्याने इरावंताला नागलोकातून हद्दपार केले.

तेव्हां अर्जुन इंद्रलोकात होता. ते कळल्यावर इरावंत इंद्रलोकात गेला आणि अर्जुनाला भेटून त्याने आपल्या जन्मापूर्वीची व त्यानंतरची कथा सांगितली. तेव्हां इरावंत हा आपला मुलगा आहे आणि त्या परिस्थितीत त्याच्याकडे आला या गोष्टीचा अर्जुनाला [illegible] तू आमच्या बाजूने युद्ध केले पाहिजेस !" ती गोष्ट लक्षात ठेवून उत्तम यवन जातीचे घोडेबरोबर घेऊन इरावंत युद्धाला आला होता.

इरावंत आपले अश्वदल घेऊन कौरव सैन्यावर चालून आल्याबरोबर शकुनी मामांचे गज, गजाक्ष, वृषभ, चर्मवंत, आर्जव आणि शुक नांवाचे सहा भाऊ, शकुनी नका जाऊ असे सांगत असतांही तिकडे दुर्लक्ष करून इरावंताच्या अश्वदलाशी युद्ध करण्यासाठी आले. त्यांनी मारक्की शरवृष्टी चालू केली तेव्हां इरावंत तलवार घेऊन आला आणि एकेक करून त्याने वृषभ नांवाच्या एका भावाला सोडून इतर सर्वांना ठार केले.

ते पाहून दुर्योधनाने त्याच्यावर अर्ष्यशृंग नांवाच्या राक्षसाला युद्ध करण्यासाठी पाठविले. दोघांचे भयंकर द्वंद्वयुद्ध चालू असतां इरावंत बेशुद्ध होऊन पडला. त्या असहाय परिस्थितीत त्या राक्षसाने त्याला छातीत तलवार खुपसून ठार केले. या बातमीने कौरव सैन्यात सर्वत्र आनंदी आनंद पसरला.

[६]

करटकाने दमनकाला आषाढभूती कसा पळून गेला हे सांगून पुढील कथा सांगायला सुरवात केली :

आषाढभूतीवर पूर्ण विश्वास टाकून देवशर्मा निश्चिन्तपणे कालकृत्य आणि स्नान-संध्यादी उरकून घेण्यास निघून गेला. त्याला जवळच एक दृश्य दिसले. मेंढरांचा एक कळप चरत होता. त्यांतले दोन मेंढे परस्परांशी भांडू लागले. ते दोघे धांवत धांवत येऊन परस्परांच्या डोक्यांना टक्कर देत होते. ते परत मागे जात आणि पुन्हा पळत येऊन जोराने टक्कर देत होते. त्यांची डोकी रक्तबंबाळ होऊन रक्त जमिनीवर सांडू लागले होते. जमिनीवर पडलेले रक्त चाटण्यासाठी एक कोल्हा पळत आला. तेव्हां दोन्ही मेंढे मागे गेले होते.

देवशर्मा त्या कोल्ह्याला पाहून विचार करू लागला, "कोल्हा अक्कलशून्यच! पुन्हा हे मेंढे टक्कर द्यायला येतील तेव्हां तो कोल्हा मध्ये सांपडून नक्कीच मरेल."

त्याने विचार केला, अगदी तसेच दोघे मेंढे जोराने धांवत आले आणि रक्त चाटण्यात गर्क झालेला कोल्हा त्यांच्या डोक्यांच्या मध्ये साकटून गतप्राण झाला.

त्या मेलेल्या कोल्ह्यासंबंधी विचार करीत देवशर्मा त्याचा शिष्य होता त्या जागी आला. परंतु आषाढभूती तेथे नव्हता. देवशर्माने घाईघाईने स्नान करून परत येऊन पाहिले तर त्याच्या कपड्यांचे गाठोडे तसेच होते. परंतु सोने नव्हते.

"अरे रे, माझे सर्व सोने गेले की!" असा ओरडत देवशर्मा बेशुद्ध होऊन जमिनी-

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

वर पडला. काही वेळाने शुद्धीवर आल्यावर तो, "ए आषाढभूती! मला फसवून कोठे निघून गेलास रे? बोलत कां नाहीस?" असे म्हणत रडत आषाढभूतीच्या पावलांच्या खुणांच्या अनुरोधाने निघाला.

संध्याकाळच्या सुमारास तो एका खेडेगावात येऊन पोंचला. एक कोष्टी बायकोबरोबर ताडीच्या दुकानात जात होता. त्या कोष्ट्याला तो म्हणाला—"बाबा रे! मी या असमयी संध्याकाळच्या वेळी तुझ्याकडे पाहुणा म्हणून आलो आहे. या गावात माझ्या ओळखीचा कोणी नाही. म्हणून मला आपला पाहुणा म्हणून राहू दे."

[illegible] म्हणाला—"काय ग, याला आपल्या घरी घेऊन जा आणि जेवायला वाढ. त्याला अंथरूण घालून देऊन हवं नको ते विचारून घे. मी मांस आणि ताडी घेऊन येतो."

त्या कोष्ट्याची बायको वाईट चालीची बाई होती. तिने विचार केला, तिला देवदत्त नांवाच्या तिच्या प्रियकराला भेटायला चांगली संधी मिळाली. ती आनंदाने देवशर्माला बरोबर घेऊन घरी निघाली.

घरी पोंचल्यावर तिने एक मोडकी खाट देवशर्माला दाखविली आणि म्हणाली—"माझी, एक मैत्रीण आजच त्यांच्या गावाहून आली आहे. तिला भेटून मी ही आलेच. मी येईपर्यंत जरा लक्ष ठेवा." असे सांगून नवी साडी नेसून आणि चार दागिने घालून निघून गेली.

परंतु वाटेत दुरून तिला तिचा नवरा येत असलेला दिसला त्याच्या हातात ताडीची बाटली होती. ती तशीच घरी परतली. घाईघाईने दागिने काढून घरी नेसायचे लुगडे नेसली. कोष्ट्याने तिला चांगले लुगडे नेसून दागिने घालून जातांना पाहिले होते, तरी जणुंकाही त्याला कळले नाही, असे दाखविले. त्याला त्याच्या बायकोच्या गैरवागणुकीची ऐकून माहिती होती.

घरी आल्यावर तो रागाने बायकोला म्हणाला—"काय ग, ए कुलटे! कोठे ग गेली होतीस?"

"तिकडून आल्यावर मी कोठेदेखील गेले नव्हते. कशाला पितां ही ताडी नी माडी? पिणाऱ्याचे तोंड आणि बुद्धी जागेवर नसते म्हणतात!" ती म्हणाली.

बायकोचे ते उलट बोलणे ऐकून आणि तिने घरी आल्याबरोबर लुगडे बदलले असल्याचे ओळखून कोष्ट्याने एक काठी घेतली आणि तिला वरपासून खालपर्यंत झोडपून काढले व म्हणाला—"तुझ्या वागणुकीविषयी आजपर्यंत नुसते ऐकत होतो, आतां प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिल्यावर स्वस्थ कसे बसवणार?" नंतर त्याने बायकोला एका खांबाला बांधून ठेवले आणि झिंगलेल्या स्थितीत गाढ झोपी गेला. कोष्ट्याच्या बायकोची एक मैत्रीण न्हावीण होती. ती कोष्टीणीला सामील होती. तिने कोष्टी झोपलेला आहे असे घरात येताच ओळखले व कोष्टीणीला म्हणाली—"अग, तुझा तो देवदत्त किती वाट पहात होता"!

कोष्टीण म्हणाली—"पण मी जाणार कशी? पहा ना येऊन मी कशा स्थितीत आहे ती. आणि तो आहे ना घरात!"

"मी तुला सोडते. तुझा नवरा उद्यां तोंडावर ऊन येईपर्यंत उठणार नाही. फार

झाले तर तू मला आपल्या जागी बांधून ठेव. तुझा नवरा रात्री उठला तर मला पाहून तूच आहेस असे समजून गप्प राहील. तू देवदत्ताकडे जाऊन लवकर परत ये." न्हावीण म्हणाली.

कोष्टीणीने आपल्या जागी न्हावीणीला बांधून ठेवले आणि देवदत्ताकडे निघून गेली.

काही वेळाने कोष्टी शुद्धीवर आला आणि म्हणाला—"अग ए! तोंडाळ नीच पोरी! यापुढे माझ्या मागे घराबाहेर पाऊल टाकणार नाही व उलट उत्तर देणार नाही, असे कबूल केलेस तरच तुला सोडीन."

कोष्टी आपला आवाज ओळखील असे समजून न्हावीण काही बोललीच नाही.

कोष्टयाने दोनदां विचारलं, पण न्हावीण गप्पच राहिली. तेव्हां मात्र कोष्टयाच्या अंगाचा भडका उडाला. तो उठला आणि एक चाकू घेऊन त्याने न्हावीणीचे नाक कापून टाकले आणि "आतां आयुष्यभर नकटी होऊन रहा!" असे म्हणत पुन्हां जाऊन झोपला. सोने घालवून बसल्याच्या दु:खाने भूकतहान विसरून तळमळत पडलेला देवशर्मा हे सर्व नाटक डोळे उघडून पहात होता.

काही वेळाने कोष्टीणीने परत आल्यावर न्हावीणीला विचारले–"काय ग? सर्व ठीक आहे ना? मी गेल्यावर तो दुष्ट उठला होता का?"

"माझं विचारशील तर जवळ येऊन बघ! पण तुझ्या नरकासुर नवऱ्याने उठल्याबरोबर माझे नाक कापले. आतां पुन्हां उठून माझे कान कापून टाकण्याच्या आत मला सोडून मोकळी कर. घरी निघून जाते." न्हावीण म्हणाली.

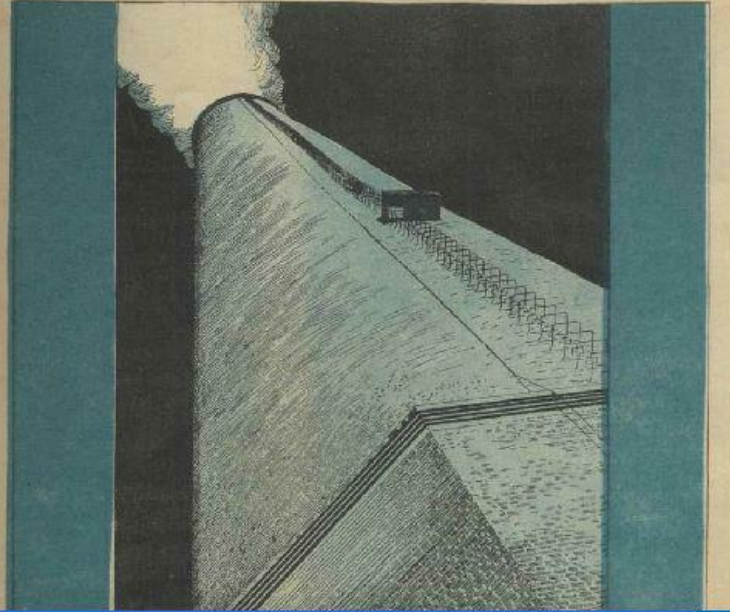
न्हावीणीला कोष्टीणीने सोडविले आणि तिच्या हाती स्वत:ला खांबाला बांधवून ओरडत म्हणाली– "दुष्ट, नरराक्षसा! माझ्यासारख्या सुशील पतिव्रतेला असे छळणे, तिला विद्रूप करणे तुला शोभते का? अहो दिक्पालक हो! अहो सूर्यचंद्र हो! ऐका, मी पतिव्रता असेन तर माझे कांपलेले नाक पूर्वीसारखे जसेच्या तसे करा! ए दुष्ट नीच पुरुषा! जरा येऊन पहा, माझं नाक पुन्हां पहिल्यासारखं झालं आहे की नाही?"

बायको खोटे बोलत असेल तर तिला जिवंत जाळायचे ठरवून कोष्टी उठून तिच्या जवळ जाऊन पाहतो तर तिचे नाक जसेच्या तसे. तो चकितच झाला. तिचे नाक कापले तरी गेले होते का अशी एक शंका त्याच्या मनात आली. परंतु रक्ताने माखलेली सुरी पाहून ती शंकादेखील दूर झाली. त्याने लगेच दोरी सोडून तिला मोकळी केली आणि आनंदाने तिला आलिंगन करून तिची माफी मागितली. नंतर तो तिला खुष करण्याचा यत्न करू लागला.

१४४. भयंकर मोठी चिमणी

मंटाना (अमेरिका) प्रदेशातील डोंगरातल्या एका टेकडीवर तांबे वितळविण्यासाठी भट्ट्या बांधलेल्या आहेत. या भट्ट्यांचा धूर जाण्यासाठी एक भयंकर मोठी चिमणी बांधलेली आहे. ही जगातली सर्वांत उंच चिमणी आहे. हिची उंची ५८५ फूट आहे. मधूनमधून इन्स्पेक्टरांना पोलादी शिडीने तिच्यावर चढून जावे लागते. वर गेल्यावर जोराचा वारा लागला की चिमणी झुलल्यासारखी वाटते, म्हणे. ही चिमणी विटांनी बांधलेली आहे. या चिमणीतून येणारा धूर फार विषारी असतो.

Fullscreen

127

